

Слађана Спасић
СРПСКИ СРЕДЊОВЕКОВНИ НОВАЦ

НАРОДНИ МУЗЕЈ КРАЈЕВО

СЛАЂАНА СПАСИЋ

СРПСКИ
СРЕДЊОВЕКОВНИ
НОВАЦ

На другој страни:
Манастир Ресава (Манасија),
Парабола о блудном сину,
деталј фреске

Манастир Светог Ђорђа
у Старом Нагоричану,
Јуда ѝрима сребрњаке,
деталј фреске

Јачањем српске средњовековне државе и развојем привреде показала се потреба за ковањем новца. Постепено су отворани рудници сребра на територији српске државе: Брсково, Сребреница, Рудник, Ново Брдо, Плана, Трепча, Рудишта и други. У оквиру рудника радиле су ковнице новца које су поседовале мајсторе коваче и мајсторе резаче калупа новца. Српски средњовековни новац је кован углавном од сребра и основни номинал био је динар. Бакарни новац кован је само у приморским градовима: Котор, Улцињ, Бар, Скадар, Дриваст и Свач, у којима се поред сопственог новца, ковао и новац српских владара (Решетар, 1924: 52). Такође од сребра коване су и неопходне мање новчане јединице, полудинари и оболи, али њихов број је много мањи. Ови номинали ковани су у рударским центрима и градовима: Рудник, Рудишта, Смедерево и Ново Брдо.

Први српски новац ковао је краљ Стефан Радослав по угледу на византијски новац. Касније, отварањем рудника сребра у Брскову и обновом производње стекли су се услови и за обнову ковања српског средњовековног новца. Српски новац ковали су следећи краљеви: Стефан Урош I, Стефан Драгутин, Стефан Урош II Милутин, Стефан Владислав II, Стефан Урош III Дечански, Стефан Душан, Вукашин као и цареви Душан и Урош, деспоти Стефан Лазаревић, Ђурађ Бранковић и други, све до пада државе и губитка самосталности 1459. године.

Ковнице новца уступане су предузетницима у закуп. Закупци су били дужни да воде прописану монетарну политику водећи рачуна о финоћи и тежини емисија, али неки од њих се нису тога придржавали. Ради контроле ковања емисије новца биле су обележаване сиглама у виду знакова и слова. Сигле су представљале ознаку одговорних лица у ковници или одређену ковницу. У почетку, сигле су у облику крстића, тачака, кружића, цветова, а касније су у облику слова (једно слово или два слова). Самим тим настају комбинације слова и представа или комбинација знака и слова. Касније се уводе представе у виду птица, биљака, звезда и других симбола као сигле на новцу (Божиновић, 1998: 166).

СТЕФАН РАДОСЛАВ (1228–1234)

Краљ Стефан Радослав поседовао је ковницу новца у оквиру тврђаве Рас. Ковао је први српски новац по узору на новац Солунског царства и преузео је монетарни систем који се заснивао на биметализму. Калупе за новац израдили су солунски мајстори. На основу тога ковао је две номинале, електрон сребрни трахеј – једну врсту и билон бакарни трахеј – три типа (Иванишевић, 1998: 87–95). Са византијског новца преузето је приказивање појединих детаља: стеме, манијака, лороса, дивитисиона и других.

Електрон сребрни трахеј са попрсјем арханђела Михајла који држи мач и канију на аверсу и Христа који благосиља краља на реверсу, за узор има ковање Манојла Анђела Комнена Дуке (1230–1237). На поменутом трахеју по први пут се јавља попрсје арханђела Михајла који држи мач и канију. Представа на реверсу је преузета са новца Теодора I Анђела и Манојла Анђела.

Билон бакарни трахеј са само искованим реверсом на коме је представа Христа који благосиља краља, у потпуности одговара претходном ковању. Ова врста се разликује од претходне по томе што за подлогу има билон, односно бакар. Познато је 17 примерака ове врсте и сви потичу из оставе новца нађене на Расу. На аверсу треће емисије приказано је попрсје Христа Емануела, преузето са новца Теодора I Анђела. На реверсу је представа Богородице која благосиља краља и слична представа се налази на новцу Манојла Анђела. Као узор послужило је, свакако, неко раније ковање, као што су бројне емисије Јована III Ватаца (1222–1254) или Јована II Комнена (1118–1143). Врста билон бакарног трахеја са представом Св. Константина и краља, има за директну аналогију новац Манојла Анђела са кога је преузет и начин приказивања браде светитеља. На аверсу је Христ који седи на престолу, што представља један од најчешћих мотива на новцу, а јавља се и на ковањима Теодора I Анђела (Иванишевић, 2001: 87–88).

На основу директних аналогија сребрног трахеја и бакарних трахеја са новцем Манојла Анђела, почетак ковања новца краља Стефана Радослава може се ставити у 1230. годину, после нестанка Теодора I Анђела са политике сцене и слабљења Солунског царства (Острогорски, 1996: 409). Новчарство краља Стефана Радослава ослањало се на Византију. Калупи за новац израђивани су од стране солунских мајстора или њихових ученика у Солуну или у самој Србији. Новац је кован у Србији. Претпоставка да је прво кован у Солуну, а касније у Србији може се одбацити јер је ковање било у директној надлежности и контроли државе. Ковница новца налазила се на Расу, а може се само претпостављати да ли је и колико је било ковница у држави. На локалитету Рас нађени су билон бакарни трахеји и нађена је једна остава новца од 17 билон бакарних трахеја откованих само калупом реверса. Такође, нађено је 10 плочица припремљених

за ковање новца, 9 недорађених и неистањених плочица и две полуге – слитка, што указује на постојање ковнице новца. Сви примерци потичу из једног калупа, што недвосмислено говори о томе да је овај новац кован на Расу. Ковање новца без једног калупа упућује на то да је ковница била без одређених мајстора-реза-ча калупа који би поправили оштећени калуп или израдили нови. Нису позната места налаза електрон сребрних трахеја, тако да њихове ковнице остају непозна-те (Иванишевић, 2001: 88).

По угледу на византијски новац емисије новца краља Стефана Радослава обележене су сиглама, односно ознакама ковања. Сигле су у облику различитих представа препендулија, лороса и глоба. Електрон сребрни трахеј и билон ба-карни трахеј са идентичним реверсом обележени су сличним представама пре-пендулија, лороса и глоба које се јављају само на овим врстама. Другачије су обе-лежене врсте билон бакарних трахеја које се могу сматрати засебним емисијама. Њих карактеришу једноставне препендулије – са једном ниском, односно други тип са две ниске. Поред овога јавља се и трећа представа препендулија са јед-ном ниском која се завршава са четири крстообразно постављена бисера (драга камена), она се среће и на једној и на другој врсти и њу прати иста представа лороса. Такође, исте представе препендулија и лороса код појединих варијетета врста билон бакарних трахеја указују на блискост ових двеју врста новца краља Стефана Радослава (исто: 89).

СТЕФАН ДРАГУТИН (1276–1282 / 1316)

Доласком на престо 1276. године, краљ Стефан Драгутин је започео ковање ди-нара по угледу на венецијанске гроше, односно сребрни новац типа матапана. Ковао је шест основних новчаних врста. Након абдикације Драгутин је управљао територијом која је обухватала северне крајеве српске државе у чији је састав улазио и значајан рударски центар Рудник и задржао је право на ковање новца. Године 1284. проширио је своју област добијањем Мачванске и Босанске бано-вине, а касније припојио је Кучевску и Браничевску област. Новчарство краља Стефана Драгутина може се поделити на три периода. У току првог периода од 1276. до 1282. године краљ Драгутин је заузимао престо Рашке и у том периоду ковао је 4 новчане врсте и једну која се спомиње у изворима. Друго раздобље почиње абдикацијом 1282. године, након које је наставио ковање паралелно са краљем Милутином, све до њиховог сукоба до којег је дошло најкасније 1301. године. Тада је Драгутин изгубио Рудник те постоји могућност да је смањио, чак и прекинуо ковање новца. У трећем раздобљу, око 1311. године, у време помирења између браће, Драгутин је започео самостално ковање новца са новим емисијама.

Главно ковање краља Стефана Драгутина представља његов динар са заставом, који је емитован дуги низ година у већем броју емисија. Продукција динара ове врсте била је највећа у другом периоду ковања, након 1282. године. Друга емисија по важности био је руднички динар са владаром који стоји и држи скиптар са крстом. У рудничка ковања спада и динар са владаром који седи на трону, држи скиптар са крстом и мач положен преко крила.

Прво раздобље одређују четири новчане емисије динара са Св. Стефаном који краљу предаје заставу, односно двоструки крст, затим са представом краља који седи на трону и држи скиптар и глоб са двоструким крстом и представом краља са мачем, а који се спомиње у изворима. Прва два ковања са сликама Христа на престолу и владара који прима заставу, односно двоструки крст од Св. Стефана могу се поделити на две подемисије које се разликују стилем и третманом представа. Емисије које се другачијим стилем, детаљима, легендама и масама разликују од варијанти кованих углавном после 1282. године – издвојене су у засебну групу. Краљ је на првим емисијама представљен без браде, са дугом косом и најчешће са крстом на грудима. Скраћеница S за *sanctus* налази се издвојена између заставе и главе светитеља, а легенда REX је постављена вертикално, односно целом висином новца (Иванишевић, 2001: 90). Обе ране емисије опредељене су као заједничко ковање Драгутина, као савладара и његовог оца краља Стефана Уроша I (Димитријевић, 1968: 119–121). Обе врсте новца су коване у Брсковској ковници, која се једина спомиње у овом периоду. Обележене су сиглама у облику кружића.

Први помен српског новца наведен је у Дубровачком царинском статуту 1277. године, у члану који одређује таксе на извоз робе. Према њему, од свих врста новца у Дубровнику једини су били слободни од извозне царине – *denariis grossis de Veneciis et de Brescoa*. (Чремошник, 1933: 37)

Ковање са Христом на престолу и владарем који седи на трону и држи скиптар и глоб са двоструким крстом представља ретку емисију ковану највероватније пред крај првог периода ковања краља Драгутина, око 1280. године. Овај тип је представљао прототип за већи број емисија краља Милутина (Димитријевић, 1957: 98–99). Ова ковање рађено је по угледу на представе са средњоевропских печата и новаца. Емисије су коване у Брскову, а сигле на овом ковању су у облику тачкица и крстића.

Друго раздобље ковања новца почиње абдикацијом Драгутина и уступањем престола краљу Милутину. У овом периоду настављено је ковање динара са заставом и са крстом који су емитовани паралелно са сличним динаром краља Милутина. Динари са заставом су најбројнији. Издвојене су 4 различите емисије краља Драгутина и 8 емисија краља Милутина. Прве четири емисије једног и другог владара су стилски и метролошки врло блиске и издвајају се једино на

Инвентар предмета Музизматикше Нар.

№	НАЗОВ ПРЕДМЕТА	ТЕХНИЧЕН ОБИС ПРЕДМЕТА	ИСТОРИЧЕСТВО ПРЕДМЕТА
1	Силвана Уроша I, краљ	Кр: 22 mm t: (штитина) м: АР (сребро) вр: 1 ком: 1	Обр: Неке седе на дрешоцу, са штитина дрешоца. Исте: IX-X, испис обрш најмиле по штити. Невидице: десно, у висини најмиле 3 Невидице. Ревр: Поле, дрешоца, краљ лево, са штитина дрешоца краљ. Исте: STEFAN VROŠIR REX
2	Краљ Лушак	Кр: 20 mm t: м: АР вр: 1 ком: 1	Обр: Неке на дрешоцу, око дрешоца, око дрешоца. Исте: IX-X, са штитина дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца. Р: Злате штитина, са штитина, краљ дрешоца, краљ дрешоца, краљ дрешоца, краљ дрешоца. Исте: TERPINS-OBI-AR-RBX
3	Цар Лушак на дрешоцу	Кр: 15 mm t: м: АР вр: 1 ком: 1	Обр: Неке седе са штитина дрешоца. Исте: IX-X, са штитина дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца. Р: Цар Лушак седе на дрешоцу, са штитина дрешоца.
4	Цар Лушак Царица Јелена	Кр: 15 mm t: м: АР вр: 1/2 ком: 1	Обр: Неке на дрешоцу, око дрешоца, око дрешоца. Исте: IX-X, са штитина дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца. Р: Цар и Царица седе на дрешоцу, око дрешоца, око дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца.
5	Цар Лушак без скиншара	Кр: 20 mm t: м: АР вр: 1 ком: 1	Обр: Неке седе на дрешоцу, око дрешоца, око дрешоца. Исте: IX-X, са штитина дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца. Р: Цар и Царица седе на дрешоцу, око дрешоца, око дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца.
6	Цар Лушак Цар Јелена Царица се	Кр: 15 mm t: м: АР вр: 1/2 ком: 1	Обр: Неке на дрешоцу, око дрешоца, око дрешоца. Исте: IX-X, са штитина дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца. Р: Цар и Царица седе на дрешоцу, око дрешоца, око дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца.
7	Цар Лушак Скиншара	Кр: 20 mm t: м: АР вр: 1 ком: 1	Обр: Неке на дрешоцу, око дрешоца, око дрешоца. Исте: IX-X, са штитина дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца. Р: Цар и Царица седе на дрешоцу, око дрешоца, око дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца.
8	Цар Лушак Цар-цар	Кр: 20 mm t: м: АР вр: 1 ком: 1	Обр: Неке на дрешоцу, око дрешоца, око дрешоца. Исте: IX-X, са штитина дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца. Р: Цар и Царица седе на дрешоцу, око дрешоца, око дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца.
9	Цар Лушак Цар-цар	Кр: 15 mm t: м: АР вр: 1/2 ком: 1	Обр: Неке на дрешоцу, око дрешоца, око дрешоца. Исте: IX-X, са штитина дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца. Р: Цар и Царица седе на дрешоцу, око дрешоца, око дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца.
10	Ц. Лушак Ц. Јелена Ц. Скиншара	Кр: 20 mm t: м: АР вр: 1 ком: 1	Обр: Неке на дрешоцу, око дрешоца, око дрешоца. Исте: IX-X, са штитина дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца. Р: Цар и Царица седе на дрешоцу, око дрешоца, око дрешоца. Исте: краљ са штитина дрешоца.

Инвентарна књига,
Народни музеј
у Ранковићеву, 1950.

Инвентар предмета *Музичајинже* *Мар.*

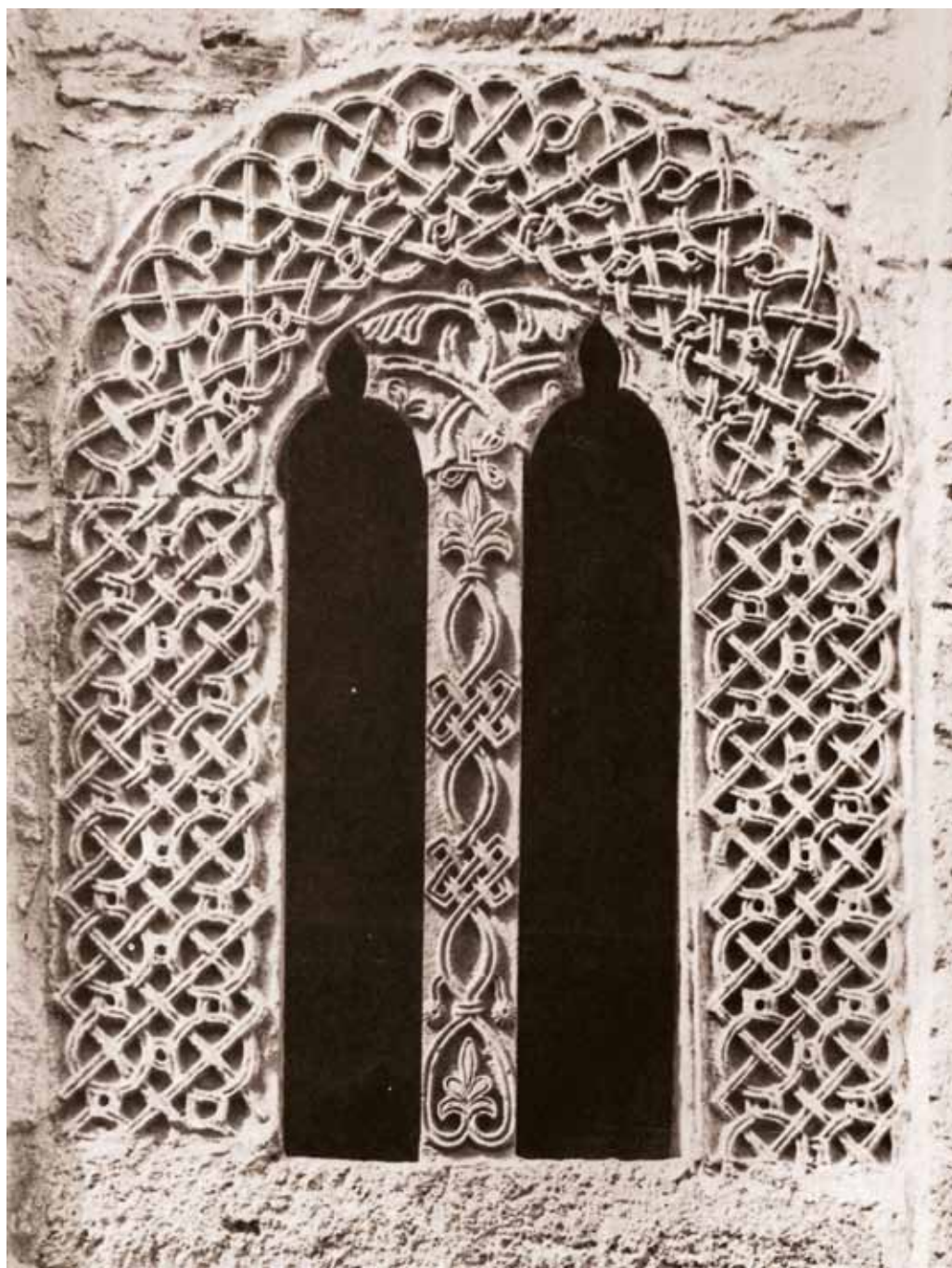
№	ИМЕНА ИЛИ НАЗВАНИЯ	РАЗМЕРИ ИЛИ ВЪЗРАСТ	ОПИСАНИЕ	ИСТОРИЯ
11	Нова княз Нова- ра	Др: 20 см Т: 1 М: 2 Вр: 1		Др - Кле сега на грешно, од старината, од плат: 10-12, са двете страни од грешноа иод, са две страни улични Др - Кле сега на грешно, од старината, од плат: 10-12, са двете страни од грешноа иод, са две страни улични Найми: 10-12, 10-12, 10-12
12	Сибан Казарин досица	Др: 13 см Т: 1 М: 2 Вр: 1		Др - Кле на грешно, од старината, од плат: 10-12, са двете страни од грешноа иод, са две страни улични Найми: 10-12, 10-12, 10-12
13	Хран Вукан	Др: 20 см Т: 1 М: 2 Вр: 1		Др - Кле на грешно, од старината, од плат: 10-12, са двете страни од грешноа иод, са две страни улични Найми: 10-12, 10-12, 10-12
14	Хран Вукан	Др: 20 см Т: 1 М: 2 Вр: 1		Др - Кле на грешно, од старината, од плат: 10-12, са двете страни од грешноа иод, са две страни улични Найми: 10-12, 10-12, 10-12
15	Вук Бранко- Вук	Др: 16 см Т: 1 М: 2 Вр: 1		Др - Кле на грешно, од старината, од плат: 10-12, са двете страни од грешноа иод, са две страни улични Найми: 10-12, 10-12, 10-12
16	Вук Бранко- Вук	Др: 16 см Т: 1 М: 2 Вр: 1		Др - Кле на грешно, од старината, од плат: 10-12, са двете страни од грешноа иод, са две страни улични Найми: 10-12, 10-12, 10-12
17	Вук Бранко- Вук	Др: 16 см Т: 1 М: 2 Вр: 1		Др - Кле на грешно, од старината, од плат: 10-12, са двете страни од грешноа иод, са две страни улични Найми: 10-12, 10-12, 10-12
18	Вук Бранко- Вук	Др: 16 см Т: 1 М: 2 Вр: 1		Др - Кле на грешно, од старината, од плат: 10-12, са двете страни од грешноа иод, са две страни улични Найми: 10-12, 10-12, 10-12
19	Вук Бранко- Вук	Др: 16 см Т: 1 М: 2 Вр: 1		Др - Кле на грешно, од старината, од плат: 10-12, са двете страни од грешноа иод, са две страни улични Найми: 10-12, 10-12, 10-12
20	Вук Бранко- Вук	Др: 16 см Т: 1 М: 2 Вр: 1		Др - Кле на грешно, од старината, од плат: 10-12, са двете страни од грешноа иод, са две страни улични Найми: 10-12, 10-12, 10-12

основу натписа: STEFANVS R/E/X S STEFAN и VROSIVS R/E/X S STEFAN, што доводи до закључка да је реч о серијама које су коване истовремено за две различите личности, за краљеве Драгутина и Милутина. У почетку динари са заставом прате млетачки узор, али временом се удаљавају од првобитног узора. Тако се представе на новцу схематизују, слова се трансформишу и постају неправилна, умножавају се сигле, како на аверсу тако и на реверсу, док маса новца почиње да варира у односу на првобитне емисије, са сталном тенденцијом опадања (Иванишевић, 2001: 91–92).

Динари са заставом се само једном помињу у писаним изворима као *denariis de Brescoa de bandera* и то 1283. године, када започиње њихово значајније ковање (Иванишевић, 2001: 93). Динари са заставом краљева Драгутина и Милутина су истог стила, различитих маса и вредности, што указује да је новац кован у различитим цекама, а да су калупи израђивани у једном центру, највероватније у Брскову. У прилог чињеници да постоје одвојена ковања говоре оставе које садрже новце оба владара. Тако у оставама из северних области доминирају емисије краља Драгутина, а у оставама из Рашке ковања краља Милутина. Исти је случај и са имитацијама новца: на југу имитирају новац краља Милутина, док је на северу искључиво реч о новцу краља Драгутина (исто: 93–94). Емисије у овом периоду обележене су сиглама у облику тачкица, као најзаступљенијима, затим кружићима и звездицама.

У трећем раздобљу које траје од 1310. до 1316. године Драгутин је ковао нове врсте динара. Он кује динар са представом владара који седи на престолу и држи мач (помен у изворима из 1312. и 1313. године). Треба напоменути да је динар са мачем краља Драгутина датован (од стране С. Димитријевића) у раније раздобље, у време око 1281. године. Ова врста динара представља значајно ковање, на шта нас упућује велики број примерака обрађен у каталогу Ш. Љубића. Датовање овог ковања у прву четвртину XIV века потврђују извори из 1312. и 1313. године који помињу ову врсту као *moneta de la masa, grossi de la masa*, односно *boni grossi de la masa*. Кован је у ковници на Руднику и вероватно представља једну од првих емисија рудничке ковнице. Емисије су обележене различитим сиглама: М-Е и М-С, или О и тачкама на аверсу, док су на реверсу ковања тачке, звездице, крст или крин. Такође, комбинација знакова на овом типу *-* и +-+ наћиће се и у наредној Драгутиновој емисији кованој на Руднику (исто, 2001: 95).

Последње ковање Драгутиново јесте динар са представом владара који стоји и држи скиптар са крстом у једној руци, док му друга рука почива на грудима. Ово ковање обележено је различитим сиглама: словима Л/С - -/Т и С-Н на аверсу, затим А-М на реверсу, као и знацима: звездица, крст, цвет и круна који се јављају углавном на реверсу. Прве емисије овог ковања имају доста сличности

Манастир Љубостиња,
Јуџозайадна бифора

Манастир Љубостиња, Амвон

са претходном врстом динара. Аверси динара су стилски толико блиски да се може претпоставити да их је радио исти калупар, али код каснијих ковања стил се деградира. Ова врста динара је наложена искључиво у оставама новца које гравитирају Драгутиновим областима и ковници Рудник. Такође, ова врста представља прву емисију динара која се може са сигурношћу одредити као рудничко ковање. Руднички динари се први пут помињу 1315. године у једном уговору о продаји половине куће на Руднику: *uperperis 45 de grossis de Rutnico* (Иванишевић: 96).

СТЕФАН УРОШ II МИЛУТИН (1282–1321)

Краљ Милутин је током своје владавине значајно ојачао и унапредио српску државу. Проширио је границе Србије освојивши византијске територије у северној Македонији. Повећана је производња сребра, отворени су нови рудници, а трговина је доживела успон. Као ктитор обновио је и градио цркве и манастире на територији Србије и ван српске државе. Подигао је цркву у Хиландару и манастире у Солуну, Цариграду и Јерусалиму.

У току владавине краља Милутина ковано је 10 основних врста динара са бројним емисијама. Новчарство краља Милутина може се поделити на два основна периода: време динара са заставом – *de bandera*, од 1282. до 1310. године и време динара са крстом – *de cruce*, од око 1310. до 1321. године. Реч је о нов-

чаним врстама које су емитоване у мноштву емисија. Најбројније и најважније ковање у овом раздобљу јесте динар са заставом. Друго по важности ковања јесте крстасти динар. За њим следи руднички крстасти динар, док су динари са краљем који седи на трону представљали мала ковања, судећи према броју сачуваних примерака. Преостале врсте биле су спорадичне емисије и нису сачуване у већем броју примерака.

Прво раздобље чине емисије које своје директне узорне имају у ковањима краља Драгутина. Ово раздобље захвата сигурно више различитих периода ковања која не можемо прецизније датovati. Динар са заставом представља велику емисију новца ковану од 1282. до око 1310. године. Реч је о врсти динара која је кована у бројним емисијама различитих маса и финоћа. Динар овог типа кован је у Брскову, а вероватно и у другим ковницама. Ова врста динара је (у целости или само њене поједине емисије) опредељивана у досадашњим радовима као ковање краља Стефана Уроша I (1243–1276). Проблем је лежао у тешкоћи одређења легенде VROSIVS R/E/X S STEFAN, која је могла бити приписана како краљу Урошу I, тако и краљу Милутину (Иванишевић, 2001: 97). Прве емисије динара са заставом су обележене, слично првим ковањима краља Драгутина, једноставним сиглама на аверсу или реверсу: тачкама, кружићима, звездицама, цветовима, криновима и другим симболима. Ове сигле имитирају ознаке ковничара које се срећу на истовременим венецијанским грошима. Неке касније емисије бивају сигниране словима, слово В или са R на аверсу и V на реверсу. Највећи број примерака ове врсте није обележен никаквим симболима.

У јединствену групу новца спадају динар са представом краља који прима двоструки крст од Св. Стефана и врста са владарем који седи на престолу и држи скиптар и глоб са двоструким крстом, представљајући тако најстарија ковања у овој групи (исто: 98). Друге врсте новца из ове групе, такође са представом владара који седи на престолу и држи скиптар и глоб са двоструким крстом, представљају нешто млађа ковања. Цела ова група новца рад је истог калупара чије дело су и калупи за емисије краља Драгутина. На основу ових чињеница ове врсте динара могу се датovati у прве две деценије владавине краља Милутина. Динари из ове групе представљају мало ковање. Као и остале најстарије емисије српског новца и ова група динара је обележена сиглама у виду ситних симбола. Динар са представом Богородице краљице на аверсу и краља који седи на престолу и држи усправљен мач и копље са заставом припада претходној групи новца. Истог су стила и метролошке основице (Димитријевић, 1966: 115–119). Као и остале најстарије емисије српског новца и ова група динара је обележена сиглама у виду ситних симбола.

Друго раздобље ковања краља Милутина одређено је увођењем крстастих динара са Св. Стефаном који краљу предаје двоструки крст. Ови су се појавили

после динара са заставом који су изгубили доста на својој вредности и угледу, што представља један од основних разлога њиховог повлачења и ковања нове врсте. Крстасти динари представљају прву емисију новца која је у целости обележена словним ознакама, односно сиглама и ковани су у ковници у Брскову. Почетак ковања крстастих динара за краља Милутина може се поуздано одредити на основу сачуваних извора. Њихов први помен потиче из 1311. године. На основу сачуваних докумената ковање крстастих динара може се поуздано ставити око 1310. године (Иванишевић, 2001: 99). Увођењем нове врсте новца, тј. крстастих динара, у Краљевини Србији је реорганизовано ковање тако што је започето систематско обележавање емисија сиглама. Сви крстасти динари обележени су словима на аверсу и реверсу. Слова су комбинована са мањим знацима: кружићи, тачке, звездице и други симболи. Сигнирање новца уведено је ради ефикасније контроле закупаца и емисија динара.

Прва емисија крстастих динара обележена је сиглом R на аверсу и најчешће V на реверсу. Стил ове емисије динара и самостално појављивање у бројним оставама сасвим је јасно одваја од осталих емисија. Представе Христа на аверсу и владара и свеца на реверсу дело су једног калупара и реч је свакако о најквалитетнијој обради ове врсте новца. Његов стил налазимо само на овој емисији крстастих динара. Поменути калупар радио је и последњу емисију динара са заставом, која је била обележена истим сиглама као и прва емисија крстастих динара. Потврду да крстасти динари са сиглама R/V представљају прву емисију сведоче и оставе новца.

Даљи след ковања крстастих динара није лако одредити. Стили ови примера динара су врло блиски и једино их одвајају комбинације сигли и маса кованица. Може се претпоставити да је овде реч о једном резачу калупа, или о више њих блиског стила рада. У оквиру друге хронолошке групе издвајају се, на основу комбинација сигли, две подгрупе. Прва је без сигли, као и са сиглама T, A-N и *ур-ош* на аверсу које се јављају у комбинацији углавном са истим ознакама на реверсу T-R, N-O и A. Другу чине динари са сиглама B- и N- на аверсу, од којих се прва јавља у комбинацији са словима C и ређе A на реверсу, а друга само са сиглом O (исто: 100).

У трећу хронолошку групу спадају емисије које се јављају у познијим налазима. Ову последњу групу чине динари са следећим сиглама на аверсу и реверсу: B-/E-, G-, NP и -P, P-/N-O, M-A/N-O и T-V/N-O и T-R. Посредну потврду о томе да је реч о најмлађим емисијама крстастих динара краља Милутина јесте сигла T-V/T-R, која се налази на каснијим крстастим динарима краља Стефана Уроша III (Димитријевић, 1981: 8). Примерак са сиглама P-E/П-O представља засебну емисију. Да ли су крстасти динари ковани и у другим ковницама изузев Брскова које се помиње у изворима, тешко је рећи на основу расположивог материјала.

Динар, сребро, ковање,
Краљ Стефан Урош II Милутин
(1282–1321)

У Рашкој је, у овом раздобљу, сребрна руда експлоатисана у већем броју рудника: Рудник, Трепча, Јањево, Липик, Ново Брдо и др.

У овом периоду коване су и друге две врсте динара са заставом на којима Св. Стефан предаје крунисаном краљу заставу. У питању су последње емисијама динара краља Милутина. Динар са представом владара са круном који стоји и прима заставу од Св. Стефана чини ретко ковање. Ово ковање представља наставак динара са заставом, од кога се разликује по томе што је краљ крунисан. Ова емисија динара обележена је сиглама и то комбинацијом симбола, или словним ознакама, као на пример М-О.

Једна од последњих емисија новца краља Милутина, динар са представом Св. Стефана који предаје заставу краљу са круном, присутна је у оставама новца откривених у северној Србији. Директне аналогije са емисијом угарског краља Карла Роберта датоване у 1319. годину и маса кованица говоре у прилог да је реч о емисији новца кованој на Руднику. Овај динар је кован у периоду после 1316. године, када је краљ Милутин запосео земљу Владислава II до 1319, односно 1320. године. Тада је некадашње области Драгутинове освојио угарски краљ Карло Роберт. Из овог периода би потицао и динар Карла Роберта који имитира руднички динар краља Милутина. Ова емисија динара је, слично претходној, обележена ситним симболима, као и словима: Р-Т, А-Н/Р-В, А-Н, А-М. Словне ознаке А-М налазе се и на претходној емисији Драгутина (рудничке ковнице), а симболи у виду кружића о-о, који се срећу на реверсу ове врсте, налазе се и на динарима Владислава II, који су такође ковани у рудничкој ковници (Иванишевић, 2001: 102).

Краљ Милутин ковао је и полудинар, али сачуван је само један примерак (Димитријевић, 1966: 119–121).

СТЕФАН ВЛАДИСЛАВ II (1316 / 1321–1325)

Краљ Драгутин је непосредно пред своју смрт 1316. године поставио свог сина Владислава II за владара северних српских земаља. Убрзо после смрти Драгутинове, краљ Милутин је запосео области Владислава II, кога је затворио и тиме онемогућио у евентуалном остварењу плана – преузимање круне Рашке. Владислав II се ослободио ропства тек после смрти краља Милутина 1321. године. Завладао је очевим областима, где је обновио и учврстио своју власт, а владао је кратко, до 1325. године, када му се у историјским изворима губи траг.

Владислав II је ковао 4 новчане врсте: три динарске и једну полудинарску, које спадају у ретке емисије новца. Прва два ковања краља Владислав II, представе владара који стоји и држи скиптар са крстом, рађене су по угледу на по-

следњу емисију новца његовог оца, краља Драгутина. Трећу врсту чини динар са представом владара који седи на трону и држи скиптар са крстом, а четврто ковање је полудинар са краљем који седи и држи усправљен мач.

Прве две врсте динара са владарем који стоји и држи скиптар са крстом настављају рудничка ковања краља Драгутина. Обе врсте су са прекидима коване на Руднику након преузимања власти над очевом државом, све до заузимања од стране краља Стефана Уроша III Дечанског, крајем 1323. године. Постоји могућност да су коване (или барем једна од њих) одмах након предаје власти од стране оца 1316. године, све до Милутиновог освајања које се одиграло убрзо након смрти Драгутинове. Неке од ових емисија издвајају се искривљеним натписом и схематизованим представама, као што је случај са појединим ковањима. Реч је највероватније о последњим емисијама. Прва врста динара је, поред мањих ознака, обележена и словима М-А на аверсу, или А-В, односно В-А на реверсу. Прва сигла се среће на Драгутиновом рудничком динару у измењеном облику М-А.

Следеће ковање представља динар са представом владара који седи на трону и држи скиптар са крстом. Он се типолошки разликује од претходна два и рађен је по угледу на новце краљева Драгутина и Милутина, на којима владар седи и држи скиптар са крином и глоб са крстом. За разлику од претходне две врсте динара, легенда на новцу је исписана латиницом. Ова емисија динара обележена је сиглом у облику слова L. Време и место њеног ковања је тешко одредити, тако да је могуће да је реч о емисији динара кованој после губитка Рудника од 1324. до 1325. године (Иванишевић, 2001: 102–103).

Полудинар са представом владара који седи и држи усправљен мач, препоставља се да спада у ковање Владислава II, на основу скраћеног натписа на реверсу V- (Димитријевић, 1970: 64–67), мада би по стилу могла припадати и ковању краља Милутина.

СТЕФАН УРОШ III ДЕЧАНСКИ (1321–1331)

Краљ Стефан Урош III Дечански је наставио монетарну политику својих претходника, краљева Милутина, Драгутина и Владислава II, прихватањем две различите новчане стопе: „рашке“ са крстастим динарима и „српске“ са рудничким динарима са мачем. Ова подела се јасно уочава у писаним документима из овог времена у којима се помињу динари *de cruce* или *de Rudinico*. Њу потврђују и оставе новца, где се у оним похрањеним на северу земље налазе искључиво тежи, масивнији руднички динари, а у централним лакши крстасти динари. Главне емисије Стефана Уроша III представљају, са једне стране његови крста-

сти динари са владаром који прима двоструки крст од Св. Стефана, а са друге његови руднички новац са владарем који седи и држи скиптар са крстом и мач положен преко крила. Ови динари су ковани у великом броју емисија обележених бројним сиглама. Поред ова два типа у северним областима коване су и две ретке врсте, такође са представом владара који седи на трону и држи скиптар са крстом и мач положен преко крила. Легенде на ова два ковања исписане су латиницом.

Главну емисију Стефана Уроша III Дечанског чини његов крстасти динар који представља наставак Милутиновог ковања, а од којег се разликује једино по томе што краљ није гологлав већ носи рачвасту круну. Затим, натпис на реверсу динара јесте исти. Слично крстастим динарима краља Милутина, крстасти динари ковани су једним делом у Брскову. У бројним писаним документима из овог раздобља спомињу се крстасти динари, најчешће као гроши *de cruce*, не наводећи (као што је то било приликом почетка њиховог ковања) да су из Брсковске ковнице. Ово значи да је ова емисија кована у већем броју цека. Такође, ова емисија динара је обележена сиглама, односно бројним словним ознакама на аверсу и на реверсу. Најбројнију емисију динара представља она обележена словним ознакама М-В на аверсу и S на реверсу. Поред њих јављају се и следеће комбинације словних ознака: N-G, N-O, M-Ю, Ю-M, P-R, T-R и друге. Поједине сигле, као на пример M-Ю, Ю-M и T-R су од раније познате (са крстастих динара краља Милутина). Очигледно је реч о емисијама динара кованим у тим ковницама, односно о ковањима под контролом истих закупаца ковница, што говори о континуитету у ковању новца (Иванишевић, 2001: 103–104).

Динари са представом владара који седи на трону и држи скиптар и мач представљају емисије које су коване на Руднику. Одликује их другачија представа и метролошка основица. Преузимањем Рудника, крајем 1323. године, краљ Стефан Урош III Дечански је задржао вишу рудничку стопу наставивши са ковањем новца, али са другачијим представама. Ове врсте се у изворима помињу као руднички гроши и обележене су сиглама, односно различитим словним знацима поред емисија без сигли. Динари су означени великим бројем слова на аверсу: L-P, O-P, P-, P-B, n-P, такође комбинованим сиглама P-B, P-R и P-T, док на реверсу налазимо само сиглу n (исто: 105).

Динар, сребро, ковање,
Краљ Стефан Урош II Милутин
(1282–1321)

СТЕФАН ДУШАН (1331–1355)

Краљ Душан је током своје дугогодишње владавине значајно увећао територије Србије. Као један од прих циљева своје власти поставио је ширење ка југу на рачун Византијског царства, али и на рачун Бугарске. У периоду од 1331. до 1346. године краљ Душан је освојио значајне територије у јужној Македонији, Албанији, областима источно од Вардара и у долини Струме и југоисточне Македоније, са Халкидичким полуострвом, све до кланаца код Христопоља. После ових успеха краљ Душан се крајем 1345. године у Серу прогласио за цара, а крунисао се 16. априла 1346. године у Скопљу. Цар Душан је наставио своја освајања и 1348. године запосео је Епир и Тесалију. Његов циљ је био да обнови Византијско царство. Овим Душановим освајањима средњовековна српска држава достиже највиши успон.

Стефан Душан је током своје владавине више пута уводио нове врсте динара са великим бројем варијаната у представи круне, одеће, скиптра, облика слова у ћириличним и латинским натписима, чиме је знатно обогатио новчарство. У првим годинама владавине наставио је ковање новца, по угледу на своје претходнике, да би затим преузео кораке за измену новца – напустио је старе динаре са мачем и увео је нову врсту динара са шлемом и челенком, који спада у бројно ковање. После крунисања за цара у Скопљу 1346. године Душан је радикално изменио новчани систем увођењем читавог низа нових ковања. На крају његове владавине дошло је до пада вредности динара драстичним смањењем масе саме кованице (Иванишевић, 2001: 118).

Ковање новца Стефана Душана можемо поделити на два основна раздобља: краљевски и царски. Краљевски период карактерише наставак ковања типова новца заступљених код његовог оца краља Стефана Уроша III Дечанског, односно крстастих динара, динара са мачем, као и увођење нове врста динара са шлемом. У царском раздобљу је, поред преузимања ранијих узора, монетарном реформом уведен читав низ нових ковања. У прегледу ковања новца цара Душана уведен је и которски динар. Засебним серијама новца припадају имитације венецијанских матапана са именима дуждева Франческа Дандола (1328–1339) и Андреа Дандола (1343–1354), кованим на простору Македоније (исто: 119). Посебну групу чини и један број емисија са именом цара Душана које су коване после његове смрти. Ради се о тзв. имобилизираним врстама, које су нађене у оставама похрањеним знатно после смрти цара Душана (Марић, 1956: 433).

У току тзв. краљевског периода краљ Душан је наставио да развија наслеђени систем са рашком и српском метролошком основицом. Ове различите системе сасвим јасно потврђују (као и за раздобље његовог оца Стефана Уроша III) историјски извори, оставе новца, маса (тежина) кованица и финоћа емисија. Отво-

Динар, сребро, ковање,
Краљ Стефан Урош III Дечански
(1321–1331)

рено је питање до када је задржано ово двојство метролошких система који су највероватније унифицирани већ током првог прериода владавине, односно током краљевског периода увођењем динара са шлемом и челенком. Главне емисије у првом делу краљевског периода јесу крстасти динари са представом владара који прима двоструки крст од Св. Стефана, а за њима су следили руднички динари са представом владара који седи и држи скиптар са крстом и мач положен преко крила. Након престанка њиховог ковања уведена је нова врста динара са шлемом и челенком који су доживели велику експанзију. Реч је о великим емисијама новца, о чему говоре бројне оставе. Такође, из овог периода потичу и два мања ковања динара са шлемом и челенком, али ограниченог обима ковања.

Крстасти динари краља Душана са представом владара који прима двоструки крст од Св. Стефана, наслањају се на раније истоветне емисије Драгутина, Милутина и Стефана Уроша III Дечанског. Реч је о једном од најзначајнијих ковања краљевског периода Стефана Душана, о чему сведоче бројни обрачуни заведени у савременим документима Дубровачког и Которског архива, а који су изражени углавном у крстастим грошима. Захваљујући овој грађи позната нам је њихова вредност која је најчешће била – четири крста динара за три венецијанска гроша. Пред крај краљевског периода вредност крстастих динара значајно је опала, смањивањем њихове масе (тежине) и вероватно финоће. Реч је, свакако, о последњим емисијама крстастих динара. Крстасти динари са представом владара који прима двоструки крст од Св. Стефана, иако представљају најчешће спомињану емисију у изворима, нису многобројно присутни у оставама новца (Иванишевић, 2001: 119). Маса крстастих динара краља Душана бележи даљи пад у односу на раније емисије његовог претходника. Ова врста крстастих динара је обележена сиглама и то великим бројем комбинација словних ознака и симбола на аверсу и реверсу, преко 40. Најчешће словне ознаке су: Т-О/Т-О, Р-Р/Т-О, Р-Р, М-Г М-Л/Т-Р, Р-попрсје/Р-Р, Т-О/Р-Р, Р-М, М-Г/Т-Р, Р-/Н-О, Р-В/Т-О, Н-О/Т-О, итд. Поједине сигле као В-М/С, Р-Р, Т-Р, Т-О и Н-О преузете су са новца краља Стефана Уроша III Дечанског и то у највећем броју случајева са његове емисије крстастих динара. Такође, присутне су и сигле које су наслеђене са ковања рудничких динара, као на пример комбинација Р-В. У првом случају примене сигли реч је о ковањима која се могу повезати са истом ковницом и закупцем, док је у другом случају реч о истом закупцу (исто: 120).

Динари са представом краља који седи на престолу и држи скиптар са крстом и мач положен преко крила представљају рудничка ковања краља Душана, која као узор имају емисије његовог оца, краља Стефана Уроша III Дечанског, а помињу се у писаним изворима (Димитријевић, 1957: 91–96). Слично рудничким динарима краља Стефана Уроша III Дечанског, динари са латиничном легендом представљали су малу емисију, док главно ковање чини врста са ћириличним

Динар, сребро, ковање,
Цар Стефан Урош IV Душан
(1331–1345)

Динар, сребро, ковање,
Цар Стефан Урош IV Душан
(1331–1345)

натписом. Ови динари се налазе искључиво у оставама новца похрањеним на северу земље. У налазима који потичу из четврте деценије XIV века руднички динари чине једину врсту новца, док су у нешто млађим депоима присутни у малом проценту. Из каснијих остава руднички динари (као и они старији) потпуно недостају. Ово указује на то да су масивнији руднички динари и они веће финоће од осталих емисија били брзо повучени из оптицаја и претопљени. Ковање рудничких динара по вишој стопи прекинуто је још у краљевском периоду и њих су заменили динари са шлемом и челенком, приближно исте масе и финоће као крстасти динари. Монетарном реформом, која се не може прецизно датовати створен је нови новчани систем. Крстасти динари обележени су словним ознакама, и то сиглом N-G, али пошто је реч о бројнијој емисији, означена је већим бројем словних ознака: A-Φ, B-P, A-N и друге. Сигла P-B је преузета са рудничких динара краља Стефана Уроша III Дечанског, али се налази и на крстастом динару краља Душана. Присутне су и сигле P-, P-P (Иванишевић, 2001: 120).

Нове врсте динара са шлемом и челенком уведене су током краљевског периода, ради уједначавања новчаних система. На реверсу је представа Христа који седи на претолу са полукружним наслоном. Такође постоји једна варијанта код које је на реверсу хералдичка представа троугаоног штита са шестокраком звездом, на коме стоји шлем са челенком, дашчицом, розетом и прерјаницом и аналогна је представама на новцима Стјепана II Котроманића (1322–1353). Појављивањем динара са шлемом и челенком престало је ковање рудничких динара са представом владара који седи и држи скиптар са крстом и мач положен преко крила. Нема доказа да је дошло до прекида ковања динара са крстом у централним ковницама. Динари са шлемом и челенком су ковани у великом броју емисија и њихова маса (тежина) је приближна маси крстастих динара. Такође, врло је вероватно да су ковани у већем броју цека. На основу њихових карактеристика и скупних налаза новца, главне ковнице овог ковања требало би потражити у северним и централним деловима српске државе, јер су налажени углавном у оставама из поменутих области (исто: 120).

Динари са шлемом и челенком су обележени бројним сиглама. Сигле су у облику словних ознака које се налазе на аверсу, супротно крстатим динарима којима су углавном сигниране обе стране. Забележено је преко педесет словних ознака, односно око двадесетак у зависности од врсте ковања динара са шлемом и челенком, те су и саме врсте ретко обележене истим ознакама (N-G (G-n), глава, E-O, итд). У зависности од врсте најчешће сигле су: N-O, L-V, M-B, P-A, Φ-R, D-C, R-O, T-P, P-L, m+-B, O-S, C-C, глава, N-G и друге, односно следећим словима и симболима: глава-глава, N-G H-O, O-M, R-S, S-M, итд. Динари са шлемом и челенком повезани су сиглама са ранијим ковањима рудничких динара и крстастих динара (исто: 121).

Царско раздобље Стефана Душана одликује велики број врста динара кованих у периоду 1345, 1346. до 1355. године. Хронологија Душановог царског новца позната је само у основним цртама. Прве емисије ковања динара могу се само делимично одредити. Врсте динара којима је обележено Душаново проглашење за цара представљају његове прве царске емисије. Даље одређење емисија динара измиче. Посебну препреку представља недостатак података о новцу у савременим изворима. Помене ковања царског новца налазимо ретко у писаним документима, где се најчешће наводе само уопштено. У изворима овог раздобља најчешће налазимо крстасте динаре. Они се у највећем броју случајева помињу у тестаментима, те се ови наводи могу односити и на раније емисије. Да су крстасти динари ковани и за време царског периода најбоље сведочи повеља цара Душана из 1348. године, којом је одређено да Хиландар на летњи Ђурђевдан сваке године узима у Новом Брду сребра за четири хиљаде крстастих перпера, што су цар и царица поклонили манастиру, а на име десетине од пореза на стоку у српском царству. Наложено је, такође, да се од соћа, које је цар убирао од црквених села, додели Хиландару 2000 крстастих перпера годишње. Поред крстастих динара у овом раздобљу се спомињу динари *de Nouaberda* и *dell'imperador* (Иванишевић, 2001: 122).

На основу анализе остава новца, а у првом реду места похрањивања, могуће је издвојити две основне групе. Прву групу можемо везати за северне области, најпре за Рудник, али вероватно и неке друге ковнице са ове територије. Ово запажање произилази из састава остава (додуше малобројних) нађених на северу земље и оних које гравитирају овој области, као и депоа из понтско-дунавске области истог састава које се јављају заједно са новцем Стјепана II Котроманића. Ове оставе, за разлику од оних нађених у централним и јужним деловима земље, садрже у највећем броју случајева врсте динара са латиничним легендама и неке њихове пандане са ћириличним натписима. Такве емисије се само изузетно јављају у оставама похрањеним на југу. У налазима из северних делова земље налазе се, поред поменутих емисија и врсте са ћириличним легендама. Други аргумент који иде у прилог тезе да је реч о врстама новца кованим у северним областима јесте тај да се неке од поменутих врста типолошки везују за ковања краљевског периода из поменуте области. Друга група новца везује се за централне и јужне делове земље. Овакав закључак проистиче из бројних остава новца откривених у средишњим областима и северној Македонији. У њима се не налазе врсте са латиничним легендама, већ искључиво динари са ћириличним натписима. Судећи према оставама, као и анализи сигли, један број врста је кован у већем броју ковница (тј. области), што отежава ближе хронолошко и територијално разврставање емисија цара Душана (Иванишевић, 2001: 123).

Динар, сребро, ковање,
Цар Стефан Урош IV Душан
(1331–1345)

Динар, сребро, ковање,
Цар Стефан Урош IV Душан
(1331–1345)

Једна од првих царских емисија је динар са представом владара који седи на престолу и држи обема рукама мач положен преко крила, а представља наставак ранијих краљевских ковања динара. Представа на реверсу преузета је са динара са мачем. На основу натписа на новцу *Rex Rasiae Stefan Imperator Romaniae*, односно *Rex Rasianorum Stefan Imperator Romaiorum* датована је у раздобље од 1345. до 1346. године (Димитријевић, 1959: 114–131). Такође, постоји једна варијанта овог динара са приказом високог престола са балдахином, на којем седи Христос. Таква представа је преузета са краљевских динара са шлемом.

Ова врста динара је обележена великим бројем сигли и то у облику словних ознака које броје преко 30 комбинација. Најчешће су следеће: R-V, по-Р, G-m, ST-глава, N-G ST-Ф, E-I, ST-T, m-V, S/T-/-, T-Ф, GB-m, G-G P-O, N-V, глава-глава и друге. У вези с овом врстом претходних ковања динара сведочи преузимање једног дела сигли из других емисија: глава – и N-G глава-глава, N-G N-V.

Динар са представом владара који стоји и кога крунишу анђели уведена је ради обележавања крунисања краља Душана за цара, које је извршено у Скопљу 1346. године. Реч је о великој емисији која је кована у већем броју цека. На основу већ поменутих остава са царским новцем Стефана Душана можемо закључити да су се главне ковнице налазиле у централним и јужним областима. Највећа концентрација ове емисије забележена је у оставама из Македоније. Иначе, овај тип је налажен у бројним депоима похрањеним на широком простору. Познато је да је ова врста динара кована од сребра високе финоће. Можемо закључити и да је приликом увођења крунидбеног динара извршена монетарна реформа ковањем новог динара високе финоће. Колики су били думети ове реформе није познато, као што недостају подаци и за друге врсте динара. Да се ова стопа није поштовала показују бројна прекивања крунидбеног динара преко ранијих емисија српског новца, у првом реду поменутих динара са шлемом и членком из краљевског периода Стефана Душана. Занимљиво би било видети да ли су све ковнице вршиле ова прекивања, или само неке од њих (Иванишевић, 2001: 124–125).

Динари ове врсте царског ковања су обележени великим бројем сигли међу којима се издвајају следеће: N-O, V-G T-, R-V, -V, +-S, -S, B-, C-S/R-T, N-O/V-, T-G A-N, PR-, T-O и друге. Како ова врста динара представља једно од најзначајнијих ковања царског периода цара Душана која је кована у већем броју ковница, тако долази до слагања словних ознака са другим ковањима и јављају се следеће сигле: M-I, T-ON-O и R-V, којима су обележене бројне друге емисије динара овог раздобља.

Следећи је динар на чијем се аверсу налази представа Христа како седи на престолу, а на реверсу је вишередни натпис. Овај тип динара представља једну од првих емисија цара Душана. Такође, овај тип реверса биће често копиран,

нарочито у Македонији. Кован је у централним и јужним областима државе. Динар ове врсте, за разлику од претходног ковања, означен је малим бројем сигли. Забележено је укупно осам комбинација словних сигли, и то: N-O, V-G, R-V, T-S, A-O, C-S, R-O и T-. Очигледно, судећи према оставама и мањим бројем сигли, ова врста динара представља ређу емисију од крунидбеног динара (Иванишевић: 126–127).

Динар са представом цара на коњу, као симбола победе, представља једну од последњих царских емисија. Ово ковање следи после динара са царем кога крунишу анђели и динара са вишередним натписом, а пре динара са царем и царицом који између држе крст, и то на основу његове масе (тежине) и финоће сребра. Главне ковнице ове врсте динара највероватније су се налазиле у централним, а делом и у северним областима државе, што се може закључити на основу подручја у којима су нађене оставе са овим типом царског ковања. Постоји већи број различитих варијанти ове врсте динара. Прву представља варијанта на којој Христос држи јеванђеље уместо акакије. Другу чини засебна емисија на којој се поред представе попросја Христа налазе два анђела, од којих један стоји са леве, а други са десне стране. Средња маса ове емисије је знатно нижа од главног ковања, што упућује да је реч о једној од последњих емисија ове врсте динара. Реч је не само о последњој емисији ове врсте, него и о једном од последњих ковања цара Душана. Обележен је бројним сиглама, њих око 20, од којих се неке наслањају на претходна ковања. То су најчешће ознаке N-O, R-V, N-G, T-S, T-S/T, R-OP+, O-G/VG n-, O-G/G-V, R-S, B-A и друге (исто, 2001: 127).

Следе динари са шлемом са челенком, дашчицом, розетом и перјаницом на реверсу и имају за узор динаре истог типа из краљевског периода Душана. Постоји и варијанта са шлемом са челенком, дашчицом и крином на врху. Коване су у ковницама из северних области, што се да закључити на основу остава северних подручја државе. Спадају у бројнија ковања динара. Средњу масу ових примерака је тешко одредити, јер су њихове плочице у највећем броју случајева опсечене. Судећи према типолошким одликама реч је о првим царским емисијама, чему се противе масе (тежине) које су испод вредности других царских емисија. Могуће је да овде имамо производе других ковница које су своје прве царске емисије ковале по сниженој метролошкој основици. У том случају реч је о различитим новчаним стандардима који су постојали истовремено.

Динари су обележени сиглама, али број сигли варира у зависности од варијанте ковања. Једна варијанта је обележена малим бројем сигли: S-T, O-N, N-O и R-O. А друга је сигнирана већим бројем ознака: N-O, R-O, M-P, n-P, N-G, O-B, R-G и R-V. На једној варијанти динара са сиглом N-O на аверсу, налази се ознака TO на дашчици. Поједини примерци обележени сиглом N-O стилски су врло блиски динарима са вишередним натписом. Представа Христа који седи

Динар, сребро, ковање,
Цар Стефан Урош IV Душан
(1331–1345)

на трону, у ова два ковања, дело је истог калупара. Из овога следи да су поједине емисије динара са шлемом могле бити коване и у средишним деловима земље, или да су калупи били премештани из једне ковнице у другу.

Динар који је типолошки сличан претходним двама врстама, од којих се разликује натписом на ћирилици, стилском обрадом и сиглама, у стилу заостаје за претходним ковањима. И ова врста динара, судећи према оставама новца, има своје порекло у северним областима (Иванишевић, 2001: 128). Такав динар је означен сиглама С-В и С-Р које се не налазе на емисијама претходних група, нити на осталим ковањима, изузев наредне врсте, што говори да је реч о засебним емисијама – закупцу или ковници.

Истој групи ковања припада и динар који се од претходне емисије разликује по томе што се на аверсу налази представа Христа који стоји у мандорли. Реч је о новој представи која се по први пут јавља у српском новчарству. Ова врста потиче из непознатог налаза. На једином познатом примерку забележене су сигле С-В (исто: 129).

Овим ковањима је блиска и врста динара са представом Христа који стоји у мандорли и цара који седи на престолу. Реверс овог типа динара са представом цара који седи на престолу и држи скиптар са крином или крстом има далеки узор у представи са динара Владислава II. Примерци овог ковања нађени су у оставама које гравитирају северним областима. На основу масе динара, као и на основу сигли изгледа да су постојале две емисије овог ковања. Прву емисију чини масивније ковање обележено сиглом п-О, а другу лаки динари означени са R-C и S-T?. Велика маса (тежина) кованице прве емисије, највећа код царског новца, одређује је као једно од првих царских динара. Велике разлике код ове две емисије упућују на постојање две ковнице. Сигле на овим динарима: S-T, N-O и R-V поклапају се са сиглама на претходним ковањима. Поменуте сигле налазе се и на врстама са ћириличним натписима. Једна од поменутих врста динара са ћириличним натписом, паралелно је кована са претходном врстом. Означена је малим бројем сигли, и то: G-G и S-T, ослањајући се на претходна ковања.

Динар са представом цара и царице који држе крст на реверсу, представља један од најчешћих мотива на врстама царског новца. Јавља се са латиничном легендом и Христом у мандорли и ћириличним натписом са Христом који седи на престолу. Судећи према легендама и представама крста, ова врста динара може се поделити на две основне емисије: STEFAN – INPERAT, са двоструким крстом и STP KS IM – PERAT, са двоструким крстом (Иванишевић, 2001: 129). Ова врста динара је обележена бројним сиглама: T-/R, T-, m-/R, T-/T, B-I/Ed, E-O, T-C, T-G/R и другим, које у највећем броју случајева не налазимо на ранијим ковањима. Изузетак су сигле E-O и T- које налазимо на претходним врстама динара.

Динар, сребро, ковање,
Цар Стефан Урош IV Душан
(1331–1345)

Следећу врсту динара од претходног ковања разликујемо по натпису, а на основу тога тврдимо да је млађа врста. Код ње се поред цара наводи и име царице – Јелене. И код ове врсте постоји већи број емисија са различитим легендама које представљају скраћеницу основе: *Stefanvs Ipator – Elena Ipatix* (Димитријевић, 1966: 122 – 125). Овај тип динара је забележен, слично претходном ковању, у оставама из понтско-дунавске области. Емисије ове врсте динара су означене сиглама: G-m, L-G, R-V, A-A, A-B, B-IA, IA-B, L-A, -m, N-G, N-S, T-M, /n и /P. Један број срећемо на другим врстама са латиничним и ћириличним натписом: T-M, L-G, G-m на и R-V. Примерци ове врсте динара углавном нису обележени никаквим ознакама.

Овој групи, судећи према иконографским детаљима, припадала би и наредна врста динара која се јавља у две подврсте: у једној са натписом STR – ELR и у другој са натписом SF-EL. Реч је о малој емисији новца која није била обележена сиглама.

Динар са представом Христа који седи на престолу на аверсу и царем и царицом који држе између крст, а у десној руци, односно левој скиптар, има своју паралелу у врстама са латиничним легендама. Поред динара са Христом који седи на престолу и са ћириличним натписом, али и без икакве легенде, јављају се и друге врсте динара: са царом и царицом који држе руке на грудима, са реверсом другачијег стила и без легенде, са реверсом сличним претходном ковању и са аверсом на коме налазимо представу Христа који седи на ниском престолу и која представља хибридно ковање две различите врсте динара (Иванишевић, 2001: 130).

Велики број калупара, поступна деградација стила врсте и пад масе (тежине) новца указују да је ковање рађено у већем броју емисија, о чему сведоче и различите величине плочица. На основу анализа остава ова врста ковања представља једну од мањих емисија у поређењу са основним ћириличним типовима. Ни у једној од остава ово није доминантно ковање. Судећи према појави у већем броју депоа из централних и јужних области, као и бројним сиглама, ова врста је кована у више цека. Једну од ковница требало би потражити на Новом Брду. Средња маса (тежина) врсте далеко је нижа од ранијих царских ковања (исто, 2001: 131).

Имајући на уму групе сигли које (пошто су коване истим калупима реверса) потичу из једне ковнице, било би логично очекивати да се налазе груписане у оставама, али то није случај. Само група сигли N-G и дрво-дрво се налазе заједно у већем броју остава. Са друге стране, постоје групе ознака на новцу које се могу повезати са одређеним регионима, односно ковницама. Тако се група сигли S-крин/T- и ❖ -T/T (која се налази само у налазу из Косова Поља) може довести у везу са ковницом у Трепчи. Ознаке O-S и S/O-V/B у налазима из Косо-

Динар, сребро, ковање,
Цар Стефан Урош IV Душан
(1331–1345)

ва Поља и Новог Пазара посредно указују на неку ковницу из централног дела Србије. Поред сигли које су преузете са ранијих ковања, постоји и један број нових комбинација, и то: N-O, B-A, R-S, N-G и R-V.

Следећа врста динара јавља се (судећи према оставама и мешању калупа аверса) паралелно са претходном врстом ковања. Издвојен је као посебна врста, мада се типолошки може посматрати и као подврста претходног динара. Основни разлози који су нас навели да је засебна врста јесу нешто другачија структура и већа емисија. У готово свим оставама ова врста се јавља у већем броју него претходна врста. Затим, ово ковање је другачије организовано. Означено је малим бројем сигли које ретко налазимо на новцу. Највећи део ковања ове врсте је необележен. Највећу концентрацију ове врсте динара среће се у оставама из централних области, што говори у прилог тези да су се главне ковнице ове врсте налазиле на поменутом простору. Треба напоменути да у оквиру овог ковања постоји неколико емисија које се јасно одвајају на основу тежине, односно величине плочица. Неке од емисија ове врсте третиране су као посебни типови, али реч је о емисијама лоше стилске обраде (Иванишевић: 132).

Ова врста обележена је малим бројем сигли: O-V, R-V, G-V, N-G и O-S, које се у највећем броју случајева јављају на претходној врсти динара.

Следеће врсте динара представљају јединствену групу повезану представом на новцу. Тој групи можемо прикључити и претходну врсту, од које је преузета представа са реверса. Да је реч о емисијама цара Душана, поред стилских сличности између емисија, сведоче оставе новца које садрже поменуте динаре, а похрањене још за време његова живота. Реч је о малим количинама новаца, које се крећу најчешће од једног динара, па до седам. Ове врсте су коване у централним и јужним областима, судећи према њиховој концентрацији у оставама које потичу са ових простора. Мали број примерака дао је неуједначене вредности. Ови динари нису обележене сиглама.

Динари са представом главе цара Душана на аверсу и монограмом на реверсу представљају мале емисије које се не дају ближе одредити. Постоје две варијанте: једна врста носи латиничну легенду, а друга врста ћириличну. Ове две емисије могли бисмо доделити ковницама из северних области, имајући на уму претходна ковања. Мале масе ових кованица упућују да је реч о полудинарима. Ове врсте ковања нису обележене сиглама.

Истој групи припада и врста динара са истом представом на аверсу и крстом са флоралним орнаментом (криновима) на реверсу (Димитријевић, 1969: 209). Маса (тежина) овог јединственог примерка је мала, што такође одређује да је полудинар. Међутим, ова врста је обележена сиглом R-V, односно једном од најчешћих ознака на новцу цара Душана.

Динар, сребро, ковање,
Цар Стефан Урош IV Душан
(1331–1345)

Јединствену емисију представља динар са Христом на аверсу, који седи на престолу и владаром који јаше на коњу на реверсу. Реч је о малој и једној од последњих емисија цара Душана. Познат је само један примерак овог динара, а пошто не располажемо местом налаза, не можемо га ближе одредити. Не треба искључити могућност да је овде реч о имобилизираној врсти динара цара Душана, кованој после његове смрти. Једини познати примерак обележен је сиглама –Т на аверсу и Т-А на реверсу.

Посебно ковање представља динар цара Душана који је кован у Котору, од легуре сребра, бакра и злата. У Котору је новчани систем био под утицајем дубровачког, те је зато био различит од оног у унутрашњем делу државе. Которски динари цара Душана обележени су бројним сиглама у виду комбинованих словних ознака: Р-Н, Р-Р, М-М, М-Т, S-М, Т-М, В-Р, М-Н, N-N и других.

БРАНКО РАСТИСЛАЛИЋ (1340–1350)

Динаре са натписом *Слуѣа Бранко С.* Душанић је, на основу времена њиховог ковања и места налаза, одредио као ковања Бранка Растислалића (1340–1350), датујући их у четрдесете и почетак педесетих година XIV века (Душанић, 1972: 96–97 и 103–106). Ова емисија представља једно од првих феудалних ковања, чије је емитовање започело још за време цара Душана. Бранко Растислалић је био најзначајнији представник своје куће и заједно са своја два брата заузимао је високо место међу Душановим саветницима. Област којом је управљао налазила се у Подунављу, са Браничевом и Кучевом као главним центрима.

Ковао је динар са представом Христа који седи на престолу на аверсу и са шлемом са челенком на реверсу. Има за директан узор динаре са истим представама краља Стефана Душана. Разликује се од сличних динара са шлемом са челенком цара. Динар је обележен сиглама Р-Л.

Примерци овог ковања нађени су у две оставе. У остави у Лазу, која је похрањена између 1331. и 1371. године, налазио се један примерак, док у депоу Падина, који је склоњен 1375. године овај тип чини најбројнију емисију српског новца. Налази ове врсте динара у оставама које гравитирају северним областима српских земаља указују да је она кована на поменутој територији. Средња маса врсте од 1,31 грама такође говори у прилог њеног датовања пре 1355. године. Динари слуге Бранка су тежи од свих динара цара Уроша, изумијајући наравно которске емисије и приближавају се вредностима емисија Стефана Душана.

Полудинар, сребро, ковање,
имобилизирана врста
(1360–1375)

ИМОБИЛИЗИРАНЕ ВРСТЕ (АНОНИМНА КОВАЊА)

Међу српским средњовековним новцем постоји већи број врста са натписом **сфъ – зр** (Стефан цар), са искривљеним варијантама ове легенде и без икаквог натписа, које евоцирају ковања цара Душана. Оне су типолошки врло блиске новцу цара Душана. Ове врсте су различитог стила и метролошке основе од осталих Душанових динара и највероватније су коване после његове смрти. Реч је о врстама које налазимо искључиво у оставама похрањеним знатно после 1355. године, те се зато могу сврстати у анонимна ковања, односно имобилизирани врсте.

Ове врсте су коване у различито време и у различитим областима. Постоје две основне групе: прву чине емисије из јужних области коване за време краља Вукашина, а другу ковања из централних области с краја 1360-тих и почетка 1370-тих година. Ову последњу групу чине полудинари.

Динар са представом Христа који стоји на супеданеуму на аверсу и представом цара и царице који држе двоструки крст на реверсу, има директне узорне ковањима цара Уроша и краља Вукашина. На основу ових аналогичности очигледно је да је ова врста динара кована у јужним областима, највероватније у раздобљу владавине краља Вукашина. Реч је о реткој врсти од које је познат само један примерак. Маса овог динара износи 1,12 грама, што одговара вредностима поменутих динара цара Уроша и краља Вукашина. Ова врста није обележена посебним сиглама.

Следеће врсте динара чине јединствену стилску и метролошку групу. Разликују се једино по натписима на реверсу. Њихов узор представљају динари цара Душана са царем и царицом који држе између крста. На основу заступљености у оставама највероватније су коване у северној Македонији, око 1360. до 1370. године. Ове динаре налазимо у једној остави из Новог Пазара, заједно са Душановим царским емисијама које се датирају у период од 1360. до 1370. године. Обележени су јединственом сиглом на реверсу О-С, која се среће на аверсу царских динара Стефана Душана и динара краља Вукашина.

Посебну групу новца са смањеном масом чине врсте динара које су нађене у великој остави из Косова Поља. У овом налазу од 2123 новчића, оне представљају најбројнија ковања са 1219 примерака. Како је остава похрањена почетком 1370-тих година сасвим је логично претпоставити да је ова јединствена група новца кована у овом раздобљу. Примерци ових врста налажени су и у другим оставама (Димитријевић, 1981: 28, 42–44). Имајући у виду места похрањивања набројаних остава можемо претпоставити да су ове врсте производ неке ковнице из централног дела земље. На касније ковање ове групе новца по-

Полудинар, сребро, ковање,
имобилизирана врста
(1360–1375)

средно указују њихове масе (тежине). Поједине имобилизиране врсте су нешто лакше од сличних емисија полудинара цара Уроша, што би могло да упути на редослед ковања. Према овоме, имобилизиране врсте би биле коване после полудинара цара Уроша.

Полудинар са представом Христа који седи на престолу на аверсу и краља на трону на реверсу има бројне узорне у краљевском и царском периоду, као и у каснијем раздобљу. Мале је тежине. Најближи временски типолошки предло- жак представљали би динари цара Уроша и кнеза Лазара. Највећи број приме- рака ове врсте полудинара није обележен сиглама. На мањем броју срећу се сигле у виду словних ознака: Т-, Т-М, Т-А, А-С, -Р, Р-, М-Т, О-Р и Р-О које налазе и на ранијим емисијама, и то на већем броју ковања царева Душана и Уроша, као и краља Вукашина.

Следећа врста такође има представу Христа који седи на аверсу, а на реверсу цара и царицу који стоје и држе двоструки крст. Ова врста има директне узорне у ковањима цара Душана, претходним имобилизиранм врстама, полудинарима и динару цара Уроша. Најближу аналогију овој врсти представљају стилски и ме- тролошки блиски полудинари цара Уроша. Ова врста није обележена сиглама.

Следе врсте динара које имају исте узорне као претходна врста с тим што код њих цар и царица седе фронтално, односно окренути су једно према другоме. Стилске одлике, иста тежина и заједничке ознаке емисија, исте представе скип- тра које држе владари и стављање полумесеца уместо скиптра, опредељују ове две врсте у заједничку групу. Само је једна врста, и то мали број њених емисија, обележена сиглама, и то: -А, А-, К- и Р-. Од ових ознака само сиглу Р- налазимо на динарима цара Уроша и кнеза Лазара.

СТЕФАН УРОШ (1355–1371)

Цар Урош је, и поред осипања своје државе и осамостаљивања обласних госпо- дара, владао значајном територијом српског царства. Његово новчарство, које је почивало на добро утемељеним основама, оставило је разноврсна ковања. У овом раздобљу појавиле су се и бројне емисије обласних владара и феудала- ца, односно српске властеле: царице Јелене, деспота Угљеше, краља Вукашина, краљице Јелене, жупана Николе Алтомановића и Ђурђа I Балшића.

За време владавине цара Уроша помени српског новца су, за разлику од ранијих раздобља, ретки и уопштени. Новчарство цара Уроша се наслања на емисије цара Душана и може се сврстати у три основне групе: прву би чинила ковања јужних и централних области, другу групу чине ковања северних и трећу ковања приморских градова, Котора и Улциња.

Динар, сребро, ковање,
Цар Стефан Урош V
(1355–1371)

Новац прве групе припада двома скупинама. Прву групу чине врсте које представљају емисије динара, али нисмо у могућности да их прецизније хронолошки и територијално раздвојимо услед малог броја остава и појединачних налаза новца. Ове врсте су представљале узор за емисије новца Урошевих савременика, обласних феудалаца из јужних области српске државе: царице Јелене, деспота Угљеше и краља Вукашина, али и средишњих делова: кнеза Лазара. У другу скупину би сврстали полудинаре.

Врсте динара заједничких карактеристика: на аверсу се налази представа владара који јаше на коњу, док је на реверсу приказан шлем са челенком, што представља иновацију овог раздобља спајањем различитих представа из претходног периода. Узор за аверс преузет је са динара цара Душана, а реверс је позајмљен са популарних динара из краљевског и царског периода Стефана Душана. На аверсу прве три врсте ове групе динара је приказан цар Стефан Душан на коњу, док је на аверсу друге три врсте уместо цара Душана, цар Урош. Натписи на аверсу и реверсу су исписани ћирилицом или латиницом. Главне емисије ове групе представљају врсте динара чији су примерци откривени у оставама новца, а место похрањивања остава упућује да су коване у јужним областима царства, односно у Македонији. Ову тезу подупиरे и чињеница да овај тип новца имитирају царица Јелена, краљ Вукашин и краљица Јелена. На основу појединачних налаза постоји могућност да су ковани и у другим ковницама. (Иванишевић 2001: 136) У оквиру прве врсте динара постоје различите емисије новца коване по различитим тежинским стопама на већим и мањим плочицама.

Сигле су приступе на овим динарима, али у ограниченом броју, и то: –Т и Т-. Сигла у облику слова Т среће се и у средини поља код појединих динара ове врсте ковања. Неке од сигли срећу се на ранијим емисијама динара.

Следећа врста динара се надовезује својим реверсом на претходну групу односно приказ шлема са челенком, док је на аверсу приказан владар који седи на престолу. Реч је о једној од најважнијих емисија цара Уроша. Нађена је у бројним оставама новца превасходно из Македоније, али и из централних области. Место њеног ковања тешко је одредити. Уколико као критеријум узмемо оставе новца, ову врсту би могли одредити као ковање јужних области. Овом закључку се противи, поред присуства ове врсте и у депоима из централних области, и чињеница да је аверсна представа врсте послужила као директан узор за две врсте ковања кнеза Лазара. Динар је кован у две основне варијанте, и то са представом владара без нимба и са нимбом. У оквиру ове велике емисије постоји низ различитих приказа владара и престола на коме седи. Обележена је сиглом –Т као и претходна врста динара, али главну ознаку представља сигла –G која је карактеристична за бројна ковања овог раздобља.

Фолар, бакар, ковање,
Цар Стефан Урош V
(1355–1371)

Истој групи би припадала и врста динара која за директан узор има краљевске и царске динаре са шлемом и челенком Стефана Душана, с тим што је код ње представа шлема стилизована нешто другачије. Такође и ова врста динара означена је сиглом Т- која се среће код претходних ковања.

Динар на чијем аверсу је представа Христа на престолу, а на реверсу је приказ цара на престолу без наслона, такође спада у ковања из јужних области државе, судећи према налазу једног примерка. Типолошки се налази на раније емисије динара краљевског и царског периода, односно представља комбинацију аверса и реверса савремених царских емисија. Њена мања средња тежина сврстава је међу млађа ковања. Ова врста динара је означена малим бројем сигли С- и -Е.

На следећој врсти динара, на аверсу приказан је Христ који стоји на супеданеуму, а на реверсу је представа цара и царице који држе између себе крст. Ово ковање има своје узор у емисијама цара Душана. Такође, овај динар је стилски врло близак неким врстама динара краља Вукашина у приказу реверса и имобилизираној врсти цара Душана. Блиске аналогије са динаром краља Вукашина датује поменута ковања после 1365. године. Ова врста ковања је налажена превасходно у оставама из јужних области. Један примерак је нађен и у северним деловима земље. Као и претходна ковања, и ову врсту динара би могли везати за јужне области царства. Сигле на овој врсти су у облику представа глава глава, а сигнирање је вршено на реверсу ковања.

Посебно место у новчарству цара Уроша заузима динар кован у Звечану. На аверсу овог јединственог динара налази се уобичајена представа шлема са челенком, дашчицом, розетом и перјаницом, док је на реверсу приказана ведута града Звечана, са куполама цркве и једне друге грађевине и кулом. (Иванишевић 2001: 137) Позната су два примерка ове изузетне врсте који потичу из велике растурене оставе новца из околине Приштине.

Сасвим одвојену групу новца цара Уроша чине ковања из северних крајева српске државе. Ове врсте су издвојене на основу остава новца из поменуте области српске државе. Ковања присутна у овим оставама нису нађена у оставама новца на југу. Поједине од ових врста динара послужиле су као директни узор за нека од ковања кнеза Лазара и једне врсте ковања жупана Николе Алтомановића. Сигле на овој врсти ковања су највећим делом у виду слова R-V и P-L, која се понекад јављају и у заједничкој комбинацији. Ове две сигле могу се условно повезати са ковницама Рудник и Плана.

У оквиру ковања из северних земаља могу се издвојити четири подгрупе. Прву подгрупу чине типолошки и стилски блиске врсте. Њихове реверсне представе на којима владар стоји биле су ретке у претходном раздобљу, али представљаће узор за бројне врсте кнеза Лазара. На реверсу је приказ Христа на престолу. Сигле на овим врстама су у облику слова, и то: С- и R-V.

Фолар, бакар, ковање,
Цар Стефан Урош V
(1355–1371)

Другу подгрупу чине типолошки разнородне врсте, које представљају директне наследнике ранијих емисија краљевског и царског периода Стефана Душана. У питању су ковања, изузимајући прву врсту, упрошћеног „примитивног“ стила која у суштини представљају имитације ранијих емисија. Једну од карактеристика ових динара чине искривљени натписи.

Динар са представом Христа у мандорли на аверсу и на реверсу цара и царице који држе између себе крст је иконографски и стилски врло близак динару цара Душана. Реч је о једној од првих емисија цара Уроша. Динар је обележен сиглом R-V.

Следи динар који на реверсу има представу Христа који седи на престолу са наслоном, а на реверсу има приказ шлема са челенком, велом, дашчицом, розетом и перјаницом. Ова врста има за најближи узор динаре са шлемом и челенком Стефана Душана. Посебно је блиска новцу Бранка Растислалића. Ово ковање је обележено сиглом II-E.

Динар на чијем аверсу је приказ Христа на престолу са наслоном, окренут лицем, а на реверсу представа цара који седи на престолу без наслона, рукама држи мач преко крила представља ковање које за узор има динар цара Душана са представом краља који седи на престолу и држи мач који је такође кован у северним областима српске државе. И ова врста динара је обележена словном ознаком R-V.

Следећом врстом динара наставља се једно од најзначајнијих ковања краљевског периода, а то је ковање крстатих динара краљева Драгутина и Милутина, Стефана Уроша III и Душана. Ради се о подражавању некада врло раширене и познате врсте. Ова врста динара носи словну ознаку, односно сиглу R-. Иста сигла се, такође, среће на имобилизираној врсти цара Душана и једном од динара кнеза Лазара. (Иванишевић 2001: 138)

Динар са представом Христа на престолу, на аверсу, а на реверсу са представом цара и царице који стоје и држе двоструки крст (у неким случајевима цар је лево, а царица десно) често се појављује у оставама новца јер се ради о типу који за узор има једно од најчешћих ковања Душановог царског периода. Ово ковање је обележено сиглом R-V.

Посебну скупину чине врсте динара које представљају уједначену групу новца. Њихове узорје можемо тражити у новцу цара Душана, као и у врстама самог цара Уроша из централних и јужних области. Представе на аверсу и реверсу ове групе новца представљају комбинације ранијих емисија. Основу чине представе попрсја Христа, Христа у мандорли, коњаника, шлема и владара и владарке који стоје и држе између себе крст. Ове врсте динара представљају последња царска ковања Уроша из северних области. Поједине од ових врста имитирали су и обласни господари. Тако је жупан Никола Алтомановић за своју

Фолар, бакар, ковање,
Цар Стефан Урош V
(1355–1371)

последњу врсту новца у потпуности преузео представе са ових ковања. Исто тако и кнез Лазар за своја ковања узима аверсну представу, попрсје Христа. Ова значајна група новца може се определити као ковање северних области, највероватније ковање рудничке ковнице. Динари су могли бити ковани у поменутој ковници до њеног заузимања од стране жупана Николе Алтомановића, који је држао Рудник негде око 1367. године. (Иванишевић 2001: 139) Основно обележје ове групе динара представља ознака, односно сигла R-V, која се јавља у комбинацији са L-P. Срећу се и сигле P-L, P- и R, које представљају у суштини само варијанте прве две.

Овој групи би највероватније могли прикључити и врсте динара које су због своје мале тежине врло блиске полудинарима кованим у централним деловима државе. Али овде се не ради о полудинарима, већ о динарима који су у северним српским земљама у време цара Уроша доживели драстичан пад. На овим ковањима јављају се само сигле I(V)I.

Ковању северних области би могли условно да прикључимо и врсту динара на чијем је аверсу представа Христа који седи на престолу без наслона која је присутна на ковањима цара Душана. На реверсу је приказ стилизованог шлема са челенком и наглашеном розетом. Упрошћени стил овог динара одговарао би бројним врстама цара Уроша кованим у северним деловима земље.

Посебну скупину и проблем представљају полудинари ковани у централним областима, који практично сви потичу из налаза у Косову Пољу похрањени почетком 70-их година XIV века. Ове емисије се јављају паралелно са типолошки сличним имобилизираним врстама. У остави из Косова Поља похрањено је 68 комада. Већина динара у овој групи не поседује сигеле, осим једне врсте која је обележена сиглом О-А. (Исто: 140)

Цара Урош наставља ковање динара у Котору. Ковани су по различитој метролошкој основици од осталог српског новца. Динар је означен бројним ознакама одговорних лица у ковници: P-P, T-N, крин-f, m-, P-, A-C, E/M-B/, E/M-B/M, G-N, итд. Поред динара у Котору се кују и полудинари са представом попрсја Св. Трипуна на аверсу и цара Уроша на реверсу. На полудинарима нема сигли.

И у Улцињу се врше ковања, односно кују се фолари за Уроша V. Легенде на ковањима гласе VROSIVS REX, односно VROSIVS. Фолари града Улциња су циркулисали, поред Приморја, и у другим областима, нарочито у источном делу Балканског полуострва. На просторима данашње Бугарске и Румуније забележени су бројни налази. Њихов оптицај на овим просторима је сасвим разумљив јер се ради о областима где је бакарни новац играо значајну улогу у свакодневној размени. Фолари су носили следеће сигле: L-P, односно L-P, P-L, L-V и -P.

Динар, сребро, ковање,
Краљ Вукашин Мрњавчевић
(1365–1371)

ЦАРИЦА ЈЕЛЕНА (1360–1365)

Царица Јелена, удовица цара Душана и мајка цара Уроша, управљала је Серском области после смрти цара Душана. У почетку, њена владавина није била независна, да би после 1360. године она иступала као самостални господар – деспина. Године 1365. од ње је власт преузео деспот Угљеша.

Из кратког периода њене владавине познате су три врсте динара које су коване у раздобљу од 1360. до 1365. године. Ове врсте динара носе исте представе, на аверсу је представа владара који јаше, а на реверсу шлем са челенком, дашчицом, розетом и главом. Ковања се разликују једино на основу натписа. Узор овим ретким емисијама представљају динари цара Уроша. На аверсу јеног динара налази се представа цара Уроша, који седи на престолу, док је на реверсу приказана стојећа фигура царице Јелене. Иконографска решења за ову врсту су преузета са новца цара Уроша.

УГЉЕША (1365–1371)

Једну од значајних личности овог раздобља представља деспот Угљеша, брат моћног краља Вукашина. Пут браће Јована Угљеше и Вукашина био је уско повезан. Исте године 1365. Вукашин је од стране Уроша уздигнут за савладара добивши титулу краља, док је Угљеша као деспот преузео власт над Сером од царице монахиње Јелене – Јелисавете. Њихови животи су се истодобно угасили 1371. године на Марици.

Деспоту Угљеши смо приписали емисије новца које су до сада биле опредељење као ковања деспота Јована Оливера. Разлози за додељивање ових ковања деспоту Угљеши су вишеструки. Први и основни представља чињеница да се ради о емисијама новца које се могу датирати у време краља Вукашина, дакле, после времена када се деспоту Оливеру губи траг већ на почетку владавине цара Уроша. Други чине иконографски предлошци и стил новца који одговара времену цара Уроша и краља Вукашина. Овде нарочито мислимо на представу шлема са челенком, дашчицом и попрсјем која представља управо једно од обележја новчарства Мрњавчевића. Трећи аргумент који би говорио у прилог нове атрибуције ових емисија представља сам ареал циркулације ових динара који се не поклапа са територијама под управом деспота Јована Оливера у источној Македонији – територијама Овчег поља. (Иванишевић 2001: 141)

Опредељењу ових ковања деспоту Угљеши ишло би и тумачење представе шлема са челенком, дашчицом и попрсјем које срећемо на првим емисијама новца. Наиме, изнад шлема на овим динарима приказано је попрсје, у два слу-

Динар, сребро, ковање,
Кнез Лазар
(1370–1389)

чаја са круном отвореног типа, које држи у руци скиптар са бисерима. Сматрамо да је реч о представи царице Јелене чију су подршку уживали Мрњавчевићи. Сам Угљеша се у Повељи Јована V од септембра 1365. године наводи као „вољени нећак преузвишене деспине Србије, вољене сестре царства ми, пресрећни деспот Србије кир Јован Угљеша“. (Иванишевић: 142)

Новчарство деспота Угљеше може се поделити на три одвојене групе. У прву групу спадају његови динари са шлемом, челенком, дашчицом и попрсјем, са или без круне, у другој групи је динар са представом двоглавог орла и трећу групу чине заједничка емисија деспота Угљеше и Вукашина.

Динари деспота Угљеше су блиски новцу цара Уроша. Ради се о хронолошки блиским врстама. На динарима је представљен цар Душан, односно цар Урош. На реверсу динара налази се гологлаво попрсје, односно попрсја са круном отвореног типа на глави. Ради се о женском попрсју пошто у левој руци држи скиптар са бисерима, као и круну отвореног типа, карактеристичну за ово раздобље. Слична представа са крунисаном главом на шлему и дашчицом налази се на једном динару краља Вукашина.

Ове врсте су очигледно временски блиске и коване су у време цара Уроша, дакле после 1355. године. Представљају мале емисије и стога их ретко налазимо у оставама новца. Већина ковања нема сигле, а од обележја присутна је само сигла –G. Иста сигла присутна је на ковањима следећих владара: цара Уроша, Вукашина, кнеза Лазара, Ђурђа I Балшића и Вука Бранковића.

Динар на коме се први пут у српском новчарству јавља представа двоглавог орла спада у посебна ковања. Судећи према нешто већем броју сачуваних примерака ова врста деспота Угљеше представља уједно његову главну емисију, која је наложена у већем броју остава. Динар је обележен већим бројем сигли, од којих се ознака E-I налази и на динару цара Душана.

Последњој врсти ковања би припадао јединствен заједнички динар деспота Угљеше и Вукашина који спада у изузетне налазе. На аверсу динара је представљен цар Душан са нимбом како стоји и држи скиптар, док се на реверсу налази представа крста са расцветалим криновима на завршцима и звездом у средини. Аверсна представа, у чисто византијској иконографији, могла је бити преузета са крунидбених динара цара Душана, док је за реверс узет мотив крста типичан за новац Западне Европе. Реч је о реткој емисији, позната су свега три примерка.

Динар, сребро, ковање,
Кнез Лазар
(1370–1389)

ВУКАШИН (1365–1371)

Краљ Вукашин представља једног од најзначајнијих феудалаца свог времена. Цар Урош га је 1365. године поставио за савладара доделивши му краљевску титулу. Краљ Вукашин иступа самостално од 1367. године. Центре његове власти представљали су градови Прилеп, Скопље и Призрен. На северу границу његове државе чинили су Приштина и Ново Брдо, на западу Призрен, а на истоку језеро Пору. Ковнице његовог новца налазиле су се у Призрену, вероватно и у Новом Брду.

Краљ Вукашин је ковао бројне емисије новца. До сада је познато 10 врста, које се типолошки могу сврстати у три основне групе. Од свих ковања краља Вукашина само су две врсте обележене сиглама. Ковао је и динар са именом његове жене, краљице Јелене. У време краља Вукашина коване су имитације венецијанских гроша на простору Македоније. На аверсу његовог првог ковања је приказан краљ Вукашин како јаше на коњу, док је на реверсу дат шлем са челенком и натписом околу *Vrosius imperator*. Ова врста динара може се датовати у период заједничког иступања цара Уроша и краља Вукашина, од 1365. до 1367. године. Нађена је у већем броју остава из Македоније.

Следећа врста динара се разликује од претходног ковања по аверсној представи на којој је Христ који стоји на супеданеуму. Ради се о ретком ковању. Такође, врсте динара са представом Христа који стоји на супеданеуму, односно како седи на трону, на аверсу и краљем и краљицом који између себе држе крст на реверсу, представљају мале емисије. Ковани су по угледу на емисију цара Уроша са истим представама аверса и реверса. (Димитријевић 1959: 154–156)

У трећој групи су динари са представом Христа на аверсу и вишередним натписом на реверсу. Рађени су по угледу на динар цара Душана. Ова група динара краља Вукашина чини његово основно ковање. Кована је у већем броју и најзаступљенија је у оставама, представљајући узор за касније подражавање од стране српске властеле. Оне су представљале узоре за ковања динара у јужним областима: краља Марка, Андреаша, Јована Драгаша, Константина Драгаша, жупана Андрије Гропе, Једра (?) и Рига. Ове типове имитирају такође и на западу - Никола Алтомановић и Ђурађ Балшић, као и у северним областима - кнез Лазар. Тип реверса са вишередним натписом преузео је и Вук Бранковић, као и њему потчињена властела. (Иванишевић 2001: 143)

Динар на чијем аверсу је приказ Христа који седи на престолу са налоном, а на реверсу је вишередни натпис, представља главну емисију краља Вукашина. Нађена је у бројним оставама у значајним количинама. Присутна је на ширем простору, укључујући централне и северне области некада јединственог царства, једина је од свих динара краља Вукашина обележена бројним сигла-

Динар, сребро, ковање,
Кнез Лазар
(1370–1389)

ма, слично новцима цара Душана. Ради се очигледно о добро организованом ковању. Постоји претпоставка да би једну од главних ковница свакако требали потражити у Новом Брду. Ову претпоставку поткрепљују и сигле: N-G и нарочито N-O. Ова емисија динара је означена бројним ознакама: C-п, -G, N-G, V-G, N-H, грана-G, -C, R-G, IO-п, -R, O-G, C-B, T- и друге. Многе од њих налазимо на новцима овог раздобља: -G и G- и на новцима цара Душана, цара Уроша, деспота Угљеше, кнеза Лазара, Ђурђа I Балшића и Вука Бранковића, C-B и нарочито N-G, N-O, O-G, T- и V-G на динарима цара Душана. Сигла T- јавља и код цара Уроша.

Следеће врсте ковања представљају, практично, један тип динара. Једину разлику представља натпис на аверсу. У питању је велико ковање, у зависности од емисије, које је присутно у бројним оставама. Иако типолошки блиске са претходним ковањима, ове врсте нису обележене сиглама, што несумњиво говори о другачијој организацији ова два ковања. У исту групу спадају и динари скраћеног вишередног натписа и мањих тежина.

Ретку емисију представља динар са аверсним приказом Христа који стоји у мандорли, а на реверсу је вишередни натпис. Реч је о реткој емисији. Једини познати примерак тежи 1,94 г, што ову врсту такође одваја од осталих емисија овог раздобља. По овим детаљима и ово ковање би се могло везати за неку мању ковницу. Динар је обележен сиглом R-?

Један динар овог раздобља преписиван је ковању краљице Јелене, жени краља Вукашина. Ради се о ковању које има непосредне иконографске, стилске и метролошке узор у динарима краља Вукашина. Краљици Јелени би могле да припадају и неке неопредељене врсте, односно анонимне врсте. (Иванишевић 2001: 146) Динар са представом краља како јаше, са шлемом, челенком, дашчицом, розетом и главом представља копију динара краља Вукашина кованог у првом раздобљу његове владавине. Ковање краљице Јелене представља мале емисије новца.

МАРКО (1371–1395)

Краљ Марко је наследио свог оца краља Вукашина, после његове погибје у борби са Османлијама на реци Марици 1371. године. Након овог пораза нестала је снага породице Мрњавчевић тако да млади Марко није успео да очува све територије. Њих су присвојили остали обласни господари и некада велика област свела се на узану територију између Шар-планине, Скопља, Вардара, Црне реке и Охрида, са центром у Прилепу. Краљ Марко је био турски вазал и свој је живот завршио у битки на Ровинама 1395. године.

Динар, сребро, ковање,
Кнез Лазар
(1370–1389)

Краљ Марко је ковао пет врста динара. Прве четири рађене су по узору на емисије краља Вукашина, док би пета била повезана са заједничким динаром деспота Угљеше и Вукашина, као и сличним емисијама кнеза Лазара.

Динар са представом Христа на престолу и краља који јаше на коњу припада једној од првих ковања краља Марка. Овај динар је опредељен, на бази стилских одлика и натписа протумаченог као да је дат у негативу, као ковање кнеза Лазара. (Стојаковић 1998: 11–13) Сматрамо да се ради о емисији краља Марка, како то јасно указује легенда на реверсу новца. Представа владара на коњу који држи скиптар са лабарумом има своје директне иконографске, стилске и палеографске паралеле са динарима краља Вукашина и краљице Јелене. Тежина јединог познатог примерка износи 1,10 г.

Динари са представом Христа који седи на престолу, односно који стоји на супеданеуму на аверсу са вишередним натписом на реверсу представљају типична ковања овог раздобља на простору Македоније. На основу слагања калупа аверса новца краља Вукашина и краља Марка из оставе Кичево, после 1918. постоји закључак да је краљ Марко ковао новац истовремено са својим оцем. (Сариа 1925: 74–75) Такође, постоји могућност да се краљ Марко користио неислуженим калупима свога оца. У прилог ковања краља Марка после 1371. године говори и чињеница да млади краљеви у Србији нису ковали динаре у своје име.

Динари са представом Христа који седи на престолу и краља који стоји и држи скиптар са крстом представља јединствену појаву у овом раздобљу на простору Македоније. Судећи према тежини јединог познатог примерка од 0,87 г радило би се о једној од последњих емисија краља Марка.

АНДРЕАШ (1371–1393)

Андреаш, други син краља Вукашина и брат краља Марка, био је обласни господар у западној Македонији. Од територија којима је управљао познат је само мањи део са Манастиром Светог Андреја на Тресци. Андреаш је са својим братом Дмитром напустио своје области 1393. године, да би 1395. године прешао у Угарску.

Ковао је самостално три врсте са представама Христа на аверсу и вишередним натписом на реверсу, под директним утицајем новца краља Вукашина и краља Марка. Судећи према остави из Кичева, после 1918. његово ковање било је у истој равни са оним његовог брата краља Марка. У поменутој остави новац Андреаша бројнији је од динара краља Марка. Нешто ниже тежине новца Андреаша у односу на прве емисије краља Марка указивале би на то да је реч

Динар, сребро, ковање,
Деспот Стефан Лазаревић
(1389–1427)

о емисијама новца кованим паралелно са последњим емисијама краља Марка обележеним сиглом S.

НЕИМЕНОВАНИ КРАЉ (1365–1380)

Овој скупини прикључили смо једну групу неопредељених динара, са представом Христа на предњој страни и карактеристичним вишередним натписом без имена личности која их је ковала. (Димитријевић 1968: 124–125) Ови динари по свим својим карактеристикама припадају овом раздобљу и областима северне Македоније. На основу примерака из оставе из Кичева после 1918. и слагања калупа Б, Сарија је изнео тезу да се ради о емисијама новца краља Вукашина. (Сарија 1925: 75) Ову његову тезу поткрепљују и тежине које су најближе ковањима краља Вукашина. Наравно, није искључена могућност да су неке емисије коване после погибије краља Вукашина, 1371. године, у време краља Марка. Из овог разлога смо се одлучили да ову кохерентну скупину издвојимо као засебно ковање.

НЕИМЕНОВАНА КРАЉИЦА (1370–1380)

После ковања за неименованог краља, постоје и емисије новца обележене на крају натписа само са краљица. Како је реч о јасно издвојеној групи новца, издвојили смо је као посебно ковање.

На појединим примерцима ове групе легенда се завршава са AVP, на основу чега су ове врсте опредељене као ковања краљице Јевросиме, односно Јелене, жене краља Вукашина. (Исто: 75–76) Ова група је типолошки и стилски најближа ковањима Андреаша, од којих је нешто тежа. Њихове вредности се приближавају ковањима краља Марка те би ове врсте могли датовати у раздобље после 1371. године.

ЈОВАН ДРАГАШ (1371–1380/5)

Господин Константин Драгаш је владао заједно са својим братом Јованом Драгашем. После његове смрти управљао је самостално, као турски вазал. Погинуо је на турској страни у боју на Ровинама 1395. године.

Константину Драгашу припада засигурно једна врста динара са сликом Христа који седи на престолу и са вишередним натписом која се у потпуности укла-

Динар, сребро, ковање,
Деспот Стефан Лазаревић
(1389–1427)

па у ковања у Македонији. Овај јединствени примерак потиче из оставе Охрид 1952. (Димитријевић 1979 : 131–148) Још једна врста динара је такође, на основу њеног натписа, као и тежине, додељена Константину Драгашу. Овоме у прилог би ишло и место налаза јединог познато примерка, а то је Скопље. Ради се о типу који за узор има крстате динаре краљевског периода, односно венецијанске гроше дуго присутене и имитиране низ деценија на простору Македоније.

АНДРИЈА ГРОПА (1371–1378/9)

Жупан Андрија Гропа, арбански великаш, осамосталио се око 1377. године као обласни господар у Охриду, где је ковао новац. Познате су четири врсте динара које се разликују по натпису на реверсу. На аверсу је представљен Христ који стоји на супеданеуму. Новац жупана Андрије Гропе припада, после динара Рига, најлакшим ковањима са територије Македоније. У питању су емисије малог обима. Све четири врсте динара жупана Андрије Гропе коване су у Охриду. Новац жупана Андрије Гропе нађен је у оставама Кичево после 1918, Пришти-на околина и Охрид с. 1970 (?).

ЈЕДР (?) (1380–1385)

Новац Једра је услед недостатака било каквих података о месту налаза овог новца, натписа и података из извора о самој личности тешко приписати одређеном феудалцу. Љ. Ковачевић је сматрао да ова врста припада Андрији Гропи, док С. Димитријевић везује ово ковање, са доста резерви, за Јована Драгаша. (Димитријевић 1974: 102–105) На основу типолошких одлика ова врста динара спада у ковања из јужних области кованих у раздобљу после смрти краља Вукашина.

Истој групи припада и новац Рига који за узор има ковања жупана Андрије Гропе и Једра.

Динар, сребро, ковање,
Деспот Ђурађ Бранковић
(1402–1456)

НИКОЛА АЛТОМАНОВИЋ (1367–1373)

Жупан Никола Алтомановић је држао значајне територије између Дрине и Косова, Рудника и мора односно некадашње старе српске земље. Никола Алтомановић је око 1367. године држао Рудник, где је ковао свој новац. Овај рударски центар му је на кратко, 1370. године, одузео кнез Лазар. Никола Алтомановић је био најснажнији обласни господар, о чему сведочи податак да је убирао два

стара владарска трибута: светодмитарски и кумерк солски. Године 1372. од Дубровника је на име првог примио 2.000 перпера, а другог 900 перпера. Године 1373. изгубио је власт, а његове области су подељене између кнеза Лазара и бана Твртка. (Иванишевић 2001: 160)

Познате су три врсте новца Николе Алтомановића које представљају ретка ковања. Једна од његових ковница се свакако налазила на Руднику. Помиње се у једном извору из 1367. године у коме се наводе динари *de Rudnicho*.

На прве две врсте динара налазимо представе које срећемо на новцима српских обласних господара овог раздобља. На аверсу је код првог типа приказан Христ који седи на престолу, а код другог Христ на супеданеуму. На реверсу је уобичајени вишередни натпис. До сада су позната два налаза динара Николе Алтомановића из остава. Ради се о великим депоима из околине Приштине и из Косова Поља. Једна врста динара је обележена сиглом О-.

Трећа врста динара има такође своје директне узорке у емисијама овог доба. Идентична је са једним динаром цара Уроша који је кован у северним областима царства, највероватније у ковници на Руднику. Његова сличност са другим врстама овог раздобља, са динарима кнеза Лазара, говори у прилог његовог давања у крај владавине Николе Алтомановића. Ова врста динара је означена словима S-V на реверсу.

КНЕЗ ЛАЗАР (1370–1389)

Кнез Лазар је доживео свој успон као обласни господар после нестанка браће Мрњавчевић, краља Вукашина и деспота Угљеше и жупана Николе Алтомановића са политичке сцене. Област кнеза Лазара са матичним територијама око Новог Брда постепено се ширила. После победе над Николом Алтомановићем присвојио је западне делове његових области, а затим запосео Мачву, Браничево и Кучево. Центар његов власти представљала је Моравска Србија, а границе су се простирале од Саве, Дунава, Јужне Мораве до Дрине. У склопу његове државе налазила су се два важна рударска центра – Ново Брдо и Рудник. Кнез Лазар је изгубио живот на Косову Пољу 1389. године.

Из периода владавине кнеза Лазара мало је писаних извора у којима се помиње српски новац. Први помен новца у изворима односи се на 1371. годину, када је кнез Лазар први пут заваладао Рудником. Друге две вести се односе на сам крај владавине кнеза Лазара, на 1388. годину. У првој се спомињу динари из Плана и њихова вредност – *grossi de Plana perperi LXXXXVI che vano perperi LIIII per libra*.

Динар, сребро, ковање,
Деспот Ђурађ Бранковић
(1402–1456)

Динар, сребро, ковање,
Деспот Ђурађ Бранковић
(1402–1456)

Ковање новца кнеза Лазара може се поделити, на основу типолошких и стил-ских одлика, тежине и састава остава, у две основне хронолошке групе. Првој би припадале емисије новца које су коване, сасвим је извесно, на почетку његове владавине у централним областима и врсте које су коване у северним областима. Другој скупини би припадале емисије новца коване у другој половини његове владавине. У оквиру ове скупине могу се издвојити мање целине. Тако би се могла издвојити група ковања која би се везала за ковницу Плану (?), а друга група за ковницу Ново Брдо. (Иванишевић 2001: 161) Такође, постоји и група ковања коју није могуће приписати одређеним ковницама.

Прву групу чине врсте динара које су коване на почетку владавине кнеза Лазара. Ради се о типовима који своје узор имају у емисијама цара Уроша, краља Вукашина и осталих обласних владара из Македоније и жупана Николе Алтомановића. Ово датовање подвлаче и оставе новца у којима се поменуте врсте јављају са старијим ковањима. Реч је о најтежим емисијама кнеза Лазара, затим врсте динара које припадају истој групи новца као и прва два ковања жупана Николе Алтомановића. Судајући према местима налаза, радило би се о ковањима јужних области кнеза Лазара, у првом реду новобрдског комплекса.

Што се тиче употребе сигли, обе врсте динара су обележене словним ознакама које су присутне и на осталим ковањима овог раздобља. Сигнирани су следећим словним ознакама: Н-Г и -Г, V-V и V-, и ознаком -5. Сигла - Г се среће на бројним типовима овог раздобља цара Уроша, деспота Угљеше, краља Вукашина, Ђурђа I Балшића и Вука Бранковића. Присутна је и на осталим ковањима самог кнеза Лазара. Исто важи и за ознаку Н-Г. Сигле V-V и V- налазе се на динарима цара Душана и цара Уроша.

Ковани су и динари који имају за директан узор ковања цара Уроша. На овим динарима је кнез Лазар приказан у пуном царском, односно владарском орнаменту. Приказ затворене круне, стеме је свакако пренет са старијих новчаних врста. Ради се о директном опонашању узора који се могу пратити и на печатима. Кнез Лазар није био крунисан стемом. Нису сви динараи ове врсте означени сиглама. На ковањима са сиглама присутне су словне ознаке: Г-, V-Г, I-Г и Н-Г. Слово -Г среће се на бројним ковањима овог раздобља: цара Уроша, деспота Угљеше, краља Вукашина, Ђурђа I Балшића, самог кнеза Лазара и Вука Бранковића, а V-Г на новцима цара Душана и краља Вукашина. Остале ознаке налазе се само на динарима кнеза Лазара. Везе између сигли и ковања сасвим јасно указују на повезаност ових емисија и на њихов редослед. (Исто: 162)

Следећу велику групу чине ковања из другог периода владања кнеза Лазара. Ради се о новцу другачијег стила, који се знатно удаљио од претходног приказивања. Уједно, ови динари су знатно лакши од ковања из првог раздобља из централних области. Сасвим је извесно да је у овом периоду дошло до унифи-

цирања новчаних стопа. Стил обраде представа је промењен, али је задржана висока тежина код прелазних ковања. Присутне су сигле на ковањима. Ова група динара је обележена следећим ознакама: -5, I-5 и -G, односно -G и крин-G. Појава сигли -5 и -G, које се срећу на претходним емисијама кнеза Лазара говори у прилог хронолошкој и територијалној блискости ових ковања.

Из групе динара који припадају једној типолошкој скупини коју није могуће прецизније раздвојити, издваја се својим стилом врста динара која представља ретко ковање - на аверсу је Христ који стоји, а на реверсу владар. Главне емисије ове групе чине врсте динара које налазимо похрањене у бројним оставама новца овог раздобља. У оставама које се завршавају новцем Стефана Лазаревића, ове врсте представљају једина ковања кнеза Лазара. Из овога можемо извести закључак да се ради о његовим последњим емисијама. Ове две врсте су уједно представљале и узор за прва ковања кнеза Стефана Лазаревића. Само су поједине емисије обележене сиглом -P на реверсу, односно P- на аверсу. Последњу сиглу налазимо на имобилизираној врсти цара Душана и на динару цара Уроша.

Једна група динара кнеза Лазара по први пут у српском средњовековном новчарству, изузимајући емисије приморских градова, носи назив ковнице. Ради се о ковањима Новог Брда и типолошки сличним врстама кнеза Лазара. Само је једна врста динара била обележена за разлику од осталих ковања из овог раздобља низом сигли у виду различитих симбола: птица, змија, биљки, звезда и других ознака. Ово ковање је очигледно било велико и организовано по угледу на некадашње емисије краљевског и царског периода. Овој групи треба прикључити и један анонимни динар са представом Христа у мандорли и искривљеним натписом Novom(onte) на аверсу и сликом господара који клечи и прима заставу од светитеља на реверсу. Овај тип динара је кован у раздобљу од 1380. до 1390. године.

Посебну скупину чине врсте динара заједничких одлика као што је нови хералдички мотив на новцу, шлем са два говеђа рога, односно глава Христа окренута лицем. Судећи према налазу у остави из Мајдан Чебинца код Жиче, ове емисије би могли везати за централне области. (Иванишевић: 163)

Сасвим посебну групу чине динари са шематизованим представама на новцу. Нађени су у три оставе новца: Сталаћ, где чини другу по важности емисију, Чука код Враћа са једним примерком и Приштина околина, са два. Чини се да би ове две врсте такође могли везати за централне области и ковницу Плану. Ове врсте динара су означене сиглама, односно са P-L и L-P, које се срећу на новцу цара Уроша. Сигле L-P и P-L које се јављају на овом новцу могле би да указују да је реч о динарима проистеклим из ковнице Плана.

У северним областима ковани су динари чији узор представљају ковања цара Уроша. Блиске су и динарима кнеза Лазара. О раном датовану, поред типолош-

Динар, сребро, ковање,
Деспот Ђурађ Бранковић
(1402–1456)

ке сличности са другим емисијама, говори састав из Смедеревске Паланке који је похрањен седамдесетих година XIV века. (Иванишевић 2001: 163) Судећи према средњим тежинама ове групе новца и претходних скупина, чини се да је на почетку владавине кнеза Лазара постојала, као и у раздобљу краљевства, двострука метролошка основица. Она је представљала део наслеђа и затеченог стања. У централним и јужним областима циркулисао је новац, у првом реду краља Вукашина, новац цара Уроша и Николе Алтомановића. Све три врсте динара су обележене јединственом сиглом R-V која се може протумачити као ознака рудничке ковнице. Овој ковници би могла припадати и једна неодређена врста динара обележена истим словним ознакама која има своје директне узор у каснијим емисијама кнеза Лазара.

Динар, сребро, ковање,
Деспот Ђурађ Бранковић
(1402–1456)

АНОНИМНА КОВАЊА (1310–1400)

У XIV веку на простору српских земаља појавио се низ ковања која представљају имитације савремених емисија других држава – Венеције, Угарске. У питању су имитације венецијанских гроша које су коване од почетка до краја XIV века највећим делом на простору Македоније, где је венецијански грош играо значајну улогу у циркулацији. Реч је о подражавању прве емисије гроша. Посебну групу представљају имитације на којима су преузете представе са венецијанског златног дуката, које су у каснијој фази надограђене новим предлошцима на аверсу, Христа који седи на престолу и Св. Ладислава.

Најбројнијој скупини припадају бројне имитације прве емисије венецијанских гроша. У оквиру ове врсте издвајају се четири основне хронолошке скупине.

У прву групу спадају имитације које припадају ранијем краљевском периоду. Ради се о кривотвореним грошима Венеције који су ковани на широком простору централног Балкана. Налазимо их већ у оставама с почетка друге деценије XIV века. У налазу из Добришта из Македоније који је похрањен између 1311. и 1315. године, откривене су две имитације гроша дужда Лоренца Тиепола (1268–1275). Ове емисије су блиске оригиналу и вероватно су коване у јужним граничним областима српске државе.

У истом раздобљу на простору Видина имитирани су венецијански гроши, али и српски динари. У налазу из Тишевице нађен је велики број кривотворених венецијанских гроша, укупно 236, од којих је највећи број, 126, био са именом дужда Ђованија Дандола. Венецијански гроши кривотворени су и у осталим деловима бугарског царства.

Другу групу чине имитације са именима дуждева које потичу са простора Македоније, али су каснијег датума. Реч је о новцима кованим између четрдесетих и

педесетих година XIV века. Ове емисије су нађене у две оставе, Прилеп и Охрид, похрањене између 1340. и 1350. године. Преостали број припада ковањима са потпуно искривљеним натписима. Треба истаћи да на појединим примерцима налазимо и ћирилична слова. (Иванишевић 2001: 164) Ова група имитација кована је очигледно на простору Македоније у време цара Стефана Душана.

Трећој скупини припадају ковања са територије краља Вукашина које представљају имитације новца махом дужда Лоренца Тиопола. Рађене су на нешто већим и тежим плочицама од млађе групе имитација. Стилска обрада је ближа оригиналу. Ова група је јасно опредељења на основу оставе из Стобија која је похрањена између 1365. и 1371. године. Групи „Вукашинових“ имитација приписали би посебну скупину са именом дужда Лоренца Тиопола. Реч је о ковању које има, према Б. Сарији, додирних тачака са динарима краља Вукашина.

Последњу, четврту скупину, чине имитације које су коване у областима Вука Бранковића. У питању су углавном имитације са именом дужда Лоренца Тиопола. За поједине примерке коришћене су исте пунце главе Христа као и за динаре Вука Бранковића. Реч је о малим плочицама новца и о схематизованим представама Христа који седи на престолу, на аверсу, и дужда и св. Марка, на реверсу. (Божиновић 1988: 163, 166–167)

Затим следи врста ковања са представом Христа у мандорли, на аверсу и дужда који клечи и прима заставу од св. Марка, на реверсу. Овај предложак је преузет са венецијанског дуката чије ковање је започето давне 1284. године у време дужда Ђованија Дандола. Ради се о емисији српског новца. О томе сведочи искривљени натпис на предњој страни новца који гласи NOVOM(onte) и на основу кога можемо ову врсту определити као ковање ковнице Ново Брдо. Реч је о емисији новца блиској новобрдским динарима кнеза Лазара. Датује се, оквирно, у раздобље од 1380. до, око 1390. године. Овој врсти је сличан динар са истом представом на реверсу, док је на аверсу приказан Христ који седи на престолу. Реч је о реткој емисији. Ову врсту можемо датовати, као и претходну, у раздобље од 1380. до око 1390. године.

Последњој серији анонимних ковања припада динар који има своје узор у претходне две врсте. На реверсу је приказан дужд који клечи и прима заставу од Св. Марка, а на аверсу Св. Ладислав који држи хелебарду и глоб са крстом. У овој врсти спојена су два узора, венецијански и угарски. Наиме, представа на предњој страни је преузета са дуката угарских краљева Лудвига I (1342–1382), Марије (1385–1395) и Сигисмунда (1387–1437), као и денара краља Лудвига I и Марије. (Иванишевић 2001: 165–166)

Динар, сребро, ковање,
Деспот Ђурађ Бранковић
(1402–1456)

ЂУРАЂ I БАЛШИЋ (1370–1378)

Браћа Страцимир, Ђурађ I и Балша II Балшић први пут су споменути као обласни господари 1360. године, када су управљали узаним појасом између Скадарског језера и мора. Своју територију су постепено ширили. Године 1372. добили су се значајног градског и привредног центра Призрена, а своју власт су проширили и на приморске жупе око Дубровника, после пораза жупана Николе Алтомановића.

Господин Ђурађ I Балшић, који је као најстарији брат предводио кућу Балшића, ковао је први међу браћом 5 врста новца. Оне су, према С. Димитријевићу, коване у Призрену. Према својим тежинама, динари Ђурађа I Балшића одговарају новцима кнеза Лазара из његове прве фазе. Ковања Ђурађа I Балшића била су скромног обима, о чему сведочи мали број сачуваних примерака. Динар са представом Христа који седи на престолу и вишередним натписом припада, свакако, најранијем периоду ковања. За узор има бројне истоветне емисије суседних обласних феудалаца. Ради се о реткој емисији. Динар је обележен уобичајеном сиглом –С.

Следеће ковање са шлемом, челенком, дашчицом и розетом на аверсу и вишередним натписом на реверсу комбинује представе са ранијих врста новца. Сличан је двома врстама Вука Бранковића и Јакова. Један примерак нађен је у остави из Косова Поља.

Затим следи ковање динара чије су врсте типолошки блиске, али се разликују по садржају натписа на реверсу. На аверсу се налази представа шлема са вратом и главом вука са изплаженим језиком. Ови динари су обележени уобичајеном сиглом за ово раздобље –С.

БАЛША II БАЛШИЋ (1378–1385)

Балша II Балшић је после смрти свог брата Ђурађа I Балшића преузео власт коју је усмерио превасходно према југу и Приморју – Берату и Валони. Године 1385. припојио је значајно средиште, Драч. Исте године Балша II је изгубио живот у борби против Турака.

О окретању ка источнојадранској обали куће Балшића сведочи ковање његовог новца, врсте у Скадру са измењеном иконографијом. (Иванишевић 2001: 166) На аверсу се налази представа Св. Стефана, заштитника града Скадра, док је на реверсу приказан грб са штитом са лављом главом на коме стоје шлем, круна и лавља глава. Ово ковање представља ретку емисију.

Грош, сребро, ковање,
Дужд Раниеро Зено
(1253–1268)

ЂУРАЂ II СТРАЦИМИРОВИЋ (1385–1403)

Ђурађ II Страцимировић је после смрти Балше II стао на чело куће Балшића.

Спомен новца Ђурађа II Страцимировића налазимо у једном тестаменту из 1393. године као гроши *del Balsa*. Ковао је две врсте новца: прву са представом Св. Стефана на аверсу у Скадру, а другу са сликом Св. Лаврентија, највероватније у Бару.

Грош који је сличан претходном типу кован је у Скадру до 1391. године када је овај град доспео у руке Константина Балшића. Био је обележен ознаком Р-L.

На другој врсти ковања Ђурађа II Страцимировића на аверсу се налази представа Св. Лаврентија. Овај динар је, судећи према каснијим документима, кован у Бару.

БАЛША III (1403–1421)

Последњи Балшић, Балша III, који је умро 1421. године без мушких потомака, своје области је завештао деспоту Стефану Лазаревићу.

Балша III наставља ковање гроша по угледу на ковања свог претходника. Кује три врсте гроша, са представама Св. Лаврентија на аверсу и грбом на реверсу. Његов новац налажен је у оставама новца похрањеним далеко изван матичних области. Познати су налази из Прокупља и Банатске Дубице. Они сведоче да је новчарство Балше III играло значајнију улогу од новца његових претходника. (Иванишевић 2001: 167) Томе треба додати да ова врста гроша представља новитет у односу на ранија ковања Балшића. Наиме, на аверсу овог типа поново налазимо део легенде исписан ћирилицом. Ковање је обележено сиглом —м.

КОНСТАНТИН БАЛШИЋ (1391–1395)

Константин Балшић је владао Скадром и његовом околином као вазал султана Бајазита. Ковао је једну врсту динара. Динар Константина Балшића је кован у Скадру и он се типолошки разликује од осталих ковања куће Балшић. На реверсу је приказан владар, који седи на престолу и држи скиптар са крином и глоб са крстом. Натпис околу гласи *М* или *D Rex Constantinus*, на основу којег је овај тип, раније, био додељиван Константину, сину краља Милутина.

Динар, сребро, ковање,
Краљ Стефан Урош II Милутин
(1282–1321)

ВУК БРАНКОВИЋ (1375–1396)

Вук Бранковић је свој успон везао за таста, кнеза Лазара. Након пораза Николе Алтомановића помогао се дела његових територија, а своју област је ширио и на рачун Мрњавчевића и Балшића од којих је узео Призрен. Године 1377. помиње се као господар Скопља. Његова област је обухватала крајеве између Сјенице, Копаоника, Скопља и горњих токова Таре и Мораче са значајним центрима: Трепча, Приштина, где је било његово средиште, Скопље, Призрен, Пећ и др. Скопље је Вук Бранковић изгубио 1392. године, док су његове области потпале под власт Турака 1396. године.

Вук Бранковић је ковао 17 врста које се могу поделити у три основне „стилске“ и метролошке групе. У прву смо укључили ковања блиска по начину изведбе и месту налаза. На првој врсти Вук Бранковић се појављује као вазал кнеза Лазара. Ове емисије имају своје узорке у ранијим врстама српског новца, а најближе су динару Ђурђа I Балшића. У другу групу спадају врсте са представом свеца или владара који стоји, на реверсу. Овој групи би припадао и тип са особеним вишередним натписом. У трећу су укључена она ковања на којима се налази натпис у два реда. Ту би спадали и динари са представом на реверсу Св. Стефана, лава и штита. Услед недостатака више података, за сада нема могућности ближе хронолошки и регионално одредити новац Вука Бранковића.

Главну емисију Вука Бранковић представља динар са представом Христа на престолу и господина који стоји и држи скиптар. За њом су следили динари са вишередним натписом и са једностаном легендом. Значајан удео у ковању имала је и емисија са представом лава на реверсу.

Особеност овог раздобља представљају бројна ковања локалних феудалаца, патријарха и градова, која у свему подражавају новац Вука Бранковића. Превасходно се имитирају врсте са дворедним натписом који садржи само име властелина, односно града. (Иванишевић 2001: 168) Позната су ковања за: Гргура Бранковића, Јакова, Смила, Влатка, Драгосава, Јандрију (?), Стефана Мусића (?), Патријарха и градове Скопље и Призрен. Преузета је и врста са вишередним натписом од стране Јакова. Исто тако постоје две идентичне врсте са Христом који седи на трону, на аверсу и Св. Стефана на реверсу, од којих је једна кована за Вука Бранковића, а друга представља градски новац Скопља. Овом раздобљу припадају и недређене врсте, као и бројне имитације венецијанских гроша на малим плочицама. Реч је о емисијама новца која су блиска ковању Вука Бранковића.

Међу прве врсте Вука Бранковића спадају типови динара које можемо, иако су иконографски различити и са другачијим натписима, сврстати у једну широ-

Динар, сребро, ковање,
Цар Стефан Урош IV Душан
(1331–1345)

ку скупину. Први тип са представом шлема са челенком, дашчицом, розетом, перјаницом и штитом са стране и вишередим натписом припада свакако првом ковању Вука Бранковића јер се он на овом примерку појављује као вазал кнеза Лазара. На другој врсти је приказан само шлем са челенком без штита, док је натпис на реверсу скраћен. Посебном типу припада треће ковање са представом коња на једној страни и са ћириличним натписом на другој.

Друга група, динари сличног стила, представља, такође, једно од првих ковања Вука Бранковића. На овим динарима приказани су на аверсу Христ на престолу, а на реверсу Св. Стефан који стоји и држи грану, односно владар са скиптром код друге врсте и са копљем и заставом код треће. Ове три врсте представљају уједно најтеже емисије новца Вука Бранковића. Оне имају узор у бројним типовима кнеза Лазара, али и један новитет - приказ Св. Стефана који држи грану. Овој групи би могли прикључити и врсту са сликом Христа који седи на престолу карактеристичног изгледа, која је кована по истој тежинској основици.

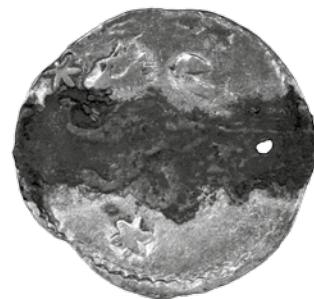
Следећој групи припадају динари које издваја дворедни ћирилични натпис на реверсу, односно монограм. Судећи према тежини, нижој од прве две групе и оставама новца које су похрањене у време Стефана Лазаревића, ова скупина новца може се датовати у касније раздобље владавине Вука Бранковића. Овој групи ковања би припадале и емисије са различитим представама на реверсу Св. Стефана - вука и штита. Само је једно ковање обележено сиглама С-, -Г и -П. (Иванишевић 2001: 169)

ГРГУР БРАНКОВИЋ (1380–1395)

Гргур Бранковић је издао једну врсту новца са представом Христа у мандорли на аверсу и дворедним натписом на реверсу. Директан узор ове његове емисије представља врста Вука Бранковића која јој је блиска и тежински. Новац Гргура Бранковића нађен је у остави Мрамор.

ЈАКОВ (1380–1395)

Јаков, готово непозната личност у изворима, ковао је 4 новчане врсте, две као вазал Вука Бранковића и две самосталне емисије. Реч је о значајном ковању које долази одмах из емисија Вука Бранковића. У појединим оставама, као што су Чука и Приштина околина, новац Јакова представљен је са већим бројем примерака од оног Вука Бранковића. Поменуте оставе, као и појединачни налази

Динар, сребро, ковање,
Деспот Ђурађ Бранковић
(1402–1456)

његовог новца могли би посредно да указују на територије којима је управљао Јаков. Ради се о области од Трговишта на северу до Приштине на југу.

Врста динара са представом шлема са челенком, дашчицом, розетом и перјаницом и вишередним натписом за директну аналогију има динар Вука Бранковића. И друга вазална врста са приказом Христа на престолу и владара који држи копље са заставом има такође свој узор у ковању Вука Бранковића и његовим динарима.

Самосталним врстама, на којима не налазимо помен Вука, припадају типови са приказом Христа на аверсу и дворедим натписом на реверсу, који су преузети, као и претходна два ковања са новца Вука Бранковића.

СМИЛ (1380–1396)

Истој групи новца припада и ковање Смиле. Ковање Смиле би припадало ранијим емисијама овог раздобља.

ВЛАТКО (1380–1395)

Динари са натписом Влатко опредељени су као ковања Влатка Хранотића, властелина Вука Бранковића. Влатко је ковао две врсте идентичних представа, али са нешто различитим натписима на аверсу и реверсу. Његови новци нису познати из остава. Врста 35.2 је обележена низом мотива који се јављају испод натписа на реверсу.

Динар, сребро, ковање,
Цар Стефан Урош IV Душан
(1331–1345)

ДРАГОСАВ (1380–1389)

Врста са натписом на реверсу својим решењима и стилем припада раздобљу Вука Бранковића. Ово ковање представља највероватније новац Драгослава, радника Вука Бранковића који се спомиње на једном рукопису.

ЈАНДРИЈА (?) (1380–1395)

Новац Јандрије (?), иако публикован још код Ј. Шафарика, није био укључен у главни каталог Ш. Љубића, док га је Р. Марић потпуно изоставио. Очигледно се ради о новцу који припада раздобљу владавине Вука Бранковића карактеристичном по великом броју ковања локалних властелина.

СТЕФАН МУСИЋ (?) (1373–1389)

Из овог раздобља постоји један низ ковања са једноставним натписом Стефан на новцу, које је С. Димитријевић доделио Стефану Лазаревићу. (Димитријевић 1972:76–78) Услед одсуства титуле на новцу *conte* и одлика овог новца, следили смо атрибуцију Р. Марића који је неке од ових врста, определио као новац Стефана Мусића. (Марић 1956: 105)

Његов динар се разликује од већине ковања овог раздобља. На реверсу се налази представа великаша који у једној руци држи крин. По неким елементима, као што је владар који стоји, иконографски је блиска новцу Стефана Лазаревића, од којег се стилски разликује.

Са друге стране, друго његово ковање може се, према њеном реверсу са натписом, сврстати у ковања из времена Вука Бранковића. Стил представе Христа на аверсу врло је близак неодређеној врсти са сликом шлема са котвом (?) на реверсу.

Динар са Христом који стоји у мандорли на аверсу и једноставним натписом на реверсу близак је осталом новцу кованом у области Вука Бранковића: самог Вука, Гргура Бранковића и Призрена. На основу ових аналогија ковање врсте би такође сместили у поменту област, као ковање Стефана Мусића.

ПАТРИЈАРХ (1380–1395)

Крајем XIV века појављује се група новца, две врсте, која на реверсу носи ћирилични натпис. Обе врсте коване су, како је то исправно закључио С. Душанић, у Пећи. (Душанић 1969, 129–136)

Кован је динар који у свему подржава ковања из области Вука Бранковића. На аверсу је приказан Христ који седи на престолу без наслона, а на реверсу је ћирилична легенда. Кована је и друга врста која се разликује од претходног типа по аверсној представи на којој налазимо приказ шлема са два говеђа рога. На основу ове представе, која се везује за време Стефана Лазаревића, С. Димитријевић је овај новац определио као ковање патријарха Данила III (1390–1397). (Димитријевић 1968: 134–135)

Динар, сребро, ковање,
Цар Стефан Урош IV Душан
(1331–1345)

СКОПЉЕ (1380–1392)

Градски новац из времена Вука Бранковића, који је кован од 1392. године, када су Скопље заузели Турци.

Врста динара са представом Христа на престолу и Св. Стефана који држи кандило и јеванђење у свему је идентична динару Вука Бранковића, од којег се једино разликује натписом. У питању је ретка врста новца која је очигледно кована у малим количинама.

Најбројније ковање града Скопља чини друга врста која у свему подржава основна ковања овог раздобља са сликом Христа који седи на престолу и дворедим натписом. Ова врста има бројне паралеле у ковањима Вука Бранковића и његове властеле.

ПРИЗРЕН (1378–1396)

Истој скупини припадају градски новци Призрена, врсте динара које су, за разлику од динара града Скопља, ковани у нешто већим серијама. Ковање градског новца Призрена може се ставити у раздобље када је овај град био у рукама Вука Бранковића, од 1378. до 1396. године.

Првом типу припада динар са представом Христа који седи на престолу са високим наслоном и дворедним натписом. Као узор му је послужио динар Вука Бранковића са истим решењима. Друга врста града Призрена представља у суштини само варијанту првог ковања, јер је овде трон представљен без високог наслона. Судећи према већем броју очуваних примерака ове врсте, она је представљала главну емисију цеке Призрен.

Последња, трећа врста се разликује од претходне две по представи Христа који стоји у мандорли. Реч је о уобичајеној врсти овог раздобља кованој у областима Вука Бранковића и његове властеле.

Денар, сребро, ковање,
Краљ Жигмунд
(1386–1437)

СТЕФАН ЛАЗАРЕВИЋ (1389–1427)

Кнез Стефан Лазаревић је у првом периоду своје владавине био потчињен Турцима. Након пораза султана Бајазита код Ангоре, 1402. године, и промене политичких прилика на Балканском полуострву, своје деловање је усмерио ка Угарској. Исте године додељена му је титула деспота. Као вазал угарског краља Сигисмунда добио је Мачву и Београд, а 1411. године уступљена му је Сребре-

ница, велики рударски центар. Територије под његовом управом су проширене 1421. године, када је наследио Зету од Балше III.

Новчарство Стефана Лазаревића одликује се великим бројем врста, укупно 65. Новац Стефана Лазаревића може се поделити на два основна раздобља: кнежевско, од 1389. до 1402. године и деспотско, од 1402. до 1427. године. У оквиру другог раздобља постоје два периода ковања јасно разграничена монетарном реформом спроведеном од 1402. до 1407. године. У првој фази ковања настављено је емитовање динара по старој пондералној основици, док су у другој ковани нови динари знатно већих вредности.

Кнез Стефан Лазаревић је започео ковање новца по угледу на емисије свог оца, кнеза Лазара. Задржао је исте иконографске предлошке, као и метролошку основицу. Новац кнеза Стефана Лазаревића ретко се помиње у писаним изворима. Забележени су само динари из цеке Рудник – *grossi de Rudnich* односно *de Rodnicho* у два документа, првом из 1390. и другом из 1402. године. У овом раздобљу помињу се имена две ковнице и то на самом новцу. На динарима се налази натпис NOV, односно NO, или само N, који би многао да указује на ковницу Ново Брдо, односно PR који би одговарао цеки Приштина. Из прве фазе забележен је мали број врста динара, који могу бити опредељени, на основу оставе новца нађене на Руднику, као рудничка ковања. Њихово ковање је по свој прилици напуштено после новчане реформе.

Након добијања деспотске титуле Стефан Лазаревић је наставио исту политику са динарима малих вредности, око 0,40 г да би убрзо затим, свакако до 1407. године, спровео једну од најзначајнијих реформи српског средњовековног новчаног система. Том приликом је подигнута тежина динара и започето ковање обола. (Иванишевић 2001: 183) Нови динар је уведен у раздобљу између 1402. и 1407. године. Из овог периода потиче велики број врста које се, услед недостатака поузданих елемената за њихово хронолошко и регионално опредељење, могу сагледати само у најосновнијим цртама. Цела ова група се може, на основу типолошких и стилских одлика новца, поделити на више подгрупа: са представом деспота који стоји или седи и држи неку од инсигнија власти, са различитим сликама засебне стилске обраде, са представом двоглавог орла, са шлемом са овнујским роговима и са вишередним натписом, односно монограмом. Ове подгрупе представљају ковања одређених ковница, односно њихове емисије.

Овом раздобљу припадају, поред једног полудинара (?), оболи који су највећим делом ковани у новобрдској ковници.

Из овог периода поседујемо већи број писаних докумената који дају низ података о новчарству деспота Стефана Лазаревића. Међу њима је свакако најважнији онај који спомиње старе и нове динаре. Један део докумената одно-

Динар, сребро, ковање,
Деспот Ђурађ Бранковић
(1402–1456)

си се на нову ковницу деспота Сребреницу. Године 1417. деспот Стефан Лазаревић је у Крушевцу продао тројици Дубровчана сребрничку царину. Посебно место заузима Рударски закон Стефана Лазаревића, који садржи одредбе везане за рударство у Новом Брду и делове статута Новог Брда. У овом изузетном документу налазе се два параграфа везана за кривотворење новца.

Деспот Стефан Лазаревић је поред ковница у Србији поседовао и ковницу у Угарској, у Нађбањи, данашњем Баиа Маре. Његов ковничар био је *Stephanus Remetei* који је своје емисије обележавао сиглом п-S. Ова ковница је после смрти деспота Стефана Лазаревића прешла у руке деспота Ђурђа Бранковића.

Стефан Лазаревић је, упркос великом броју емисија новца, имао скромну новчану продукцију. Из првог периода његовог ковања – кнежевског раздобља, сачуван је велики број примерака новца – преко 800 комада. Други период се одликује нешто скромнијим емисијама новца које броје око 470 забележених динара и обола. Главне емисије кнежевског раздобља представљају динари са представама Христа у мандорли и шлема са два говеђа рога, као и динари са сликама главе Христа на аверсу и фигуре деспота који стоји и држи скиптар са лабарумом, на реверсу. Најзначајније ковање деспотског раздобља представљају динари са вишередним натписом који су чинили највећи део новчане производње. За њима су следиле врсте са представом деспота који стоји и држи једну од инсигнија власти. Остала ковања припадају емисијама малог обима. (Иванишевић 2001: 184)

Кнежевском периоду припада 15 врста динара које у свему представљају наставак ковања врста динара из времена кнеза Лазара. Динари са представама Христа на престолу или у мандорли на аверсу и кнеза на реверсу имају директне узор у ковањима кнеза Лазара. Поменуте врсте су налажене у различитим оставама. Следећа ковања, са представом главе Христа и кнеза који стоји, имају директне аналогије у динару кнеза Лазара. У натпису на аверсу иза првог дела легенде IESVS CRISTVS налази се наставак NOV, односно NO, као и само N, који могу да представљају ознаку ковнице Ново Брдо. Динари овог типа нађени су у остави из Рудника. Само се на једној врсти динара овог типа налази сигла – п.

Засебну скупину ковања одликује представа шлема са два говеђа рога на реверсу. Њихов узор такође представљају ковања кнеза Лазара. У овој групи динара посебно се издвајају врсте које се једино разликују по завршетку натписа на аверсу. Прва врста се завршава легендом IESVS CRISTVS, коју код друге допуњују сигле NO, а код треће PR. Прва би ознака могла да представља ковницу Ново Брдо, а друга Приштину, где је нешто касније у доба господина Ђурађа Бранковића посведочена цека. Последња емисија би се датовала након 1396. године када је већи део земаља Вука Бранковића, а са њима и Приштина, уступљен кнезу Стефану Лазаревићу.

Динар, сребро, ковање,
Деспот Стефан Лазаревић
(1389–1427)

У ковања деспота Стефана Лазаревића спадају и она ковања која су опредељена, због натписа који гласи само *Conte*, као ковања кнеза Лазара. С. Димитријевић је на основу допуњене легенде на једном динару, на коме налазимо слово Т из *Conte*, доделио ову врсту кнезу Стефану Лазаревићу. (Димитријевић 1959: 160–161)

У току деспотског раздобља кују се стари и нови динари. Прву групу, групу старих динара деспота Стефана Лазаревића чине врсте које су коване по истој тежинској основи као ковања кнежевског раздобља. Само једна, прва емисија наслана се на иконографске предлошке претходног периода, док су за остале три уведена нова решења – крст и посебно двоглави орао са раширеним крилима и штит са двоглавим орлом на коме стоји шлем са овнујским роговима. Ово последње ковање представља уједно и најбројнију емисију овог раздобља. (Иванишевић 2001: 185) Ова ковања се, на основу њиховог присуства у остави са Рудника нађеној у XIX веку, могу са резервом определити као производи рудничке ковнице. Ова врста ковања означена је сиглом – В (?).

Другој групи, групи нових динара, припадају бројне врсте које могу бити издвојене, на основу типолошких и стилских одлика, на већи број подгрупа. Прву подгрупу чине врсте на којима је на аверсу приказан Христ, а на реверсу деспот који стоји, односно седи. Мали број примерака ове групе забележен је у оставама новца. Поједине врсте из ове велике скупине су могле бити коване, како то показују скромни налази новца, у ковници Ново Брдо. У оквиру ове групе издваја се врста код које је забележено постојање емисија различитих тежина. Прва емисија одговарала би динарима, а друга, знатно лакша полудинарима.

Другу подгрупу чине врсте типолошки разнородних ковања, али стилски блиских врста, што их одваја од осталог ковања овог раздобља. (Димитријевић 1959: 159–160) Ове врсте новаца чине, судећи по малом броју сачуваних примерака, ковања малог обима. Трећој подгрупи припада врста ковања са представом двоглавог орла на реверсу. Упрошћен стил и мотив орла карактеристичан за ране рудничке емисије деспота Стефана Лазаревића, могли би да упућују да је и ова врста проистекла из поменуте ковнице.

Четврту подгрупу чине динари са приказом шлема са два говеђа рога на реверсу. Неки примерци су лоше очувани. Највећи број емисија, изузимајући прву, одликује се малом средњом тежином. Ова ковања можда припадају последњим емисијама деспота Стефана Лазаревића. Последњој петој подгрупи, уједно и најбројнијој, припадају динари са вишередним натписом и монограмом. Поједине врсте из ове скупине представљају главне емисије овог раздобља. У питању су динари са представом Христа на аверсу и са ћириличним натписима. Из скупине динара са вишередним натписом посебно се издвојила врста која би због своје мале тежине и величином плочице могла да одговара номиналу полудинар.

Денар, сребро, ковање,
Краљ Жигмунд
(1386–1437)

Динар, сребро, ковање,
Деспот Стефан Лазаревић
(1389–1427)

Посебну групу чине оболи са јединственим ћириличним натписом ДЕСПОТ, односно монограмом. Ове оболе би, судећи према изради и стилу, могли определити и као ковања Ђурађа Бранковића. Један од основних разлога зашто су ове емисије додељене деспоту Стефану Лазаревићу је тај што се на новчарству деспота Ђурађа Бранковића крст јавља изузетно ретко. Забележен је само на једној емисији обола на којој се на реверсу појављује слика двоструког крста која је директно пренета са емисија угарског денара. Последњу групу чине оболи, ковани највероватније на Новом Брду. Ове врсте су опредељене као емисије поменуте ковнице на основу места њиховог налаза. Сви примерци потичу из Новог Брда.

Врсте динара са представом главе Христа на аверсу и крста на реверсу припадају, извесно, времену Стефана Лазаревића, односно Ђурађа Бранковића. Пошто се ради о новцу само са религиозним представама, ове две врсте издвојене су као посебна ковања. Обе врсте имају доста сличности са ковањима оба владара. Мотив крста је могао бити преузет са новца Стефана Лазаревића, док је представа главе Христа идентична са оном која се налази на једном типу ковања Ђурађа Бранковића. Истој скупини анонимних ковања припадао би један обол са представом главе Христа на аверсу и Христа у мандорли на реверсу. (Иванишевић 2001: 187)

ЛАЗАР И ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ (1402–1410)

Синови Вука Бранковића, чије су земље највећим делом запоселе Османлије и кнез Стефан Лазаревић, повратили су један део својих поседа 1402. године. После битке код Ангоре 1402. године, у којој су учествовали као турски вазали, проширили су своје области. Лазар Бранковић је погубљен 1410. године од стране присталица принца Мусе.

Лазар и Ђурађ Бранковић ковали су заједнички динар са представом Христа који седи на престолу без наслона и са вишередним натписом на реверсу. Ради се о новцу који се одликује фино моделираном представом Христа и са негованим натписом, што ову емисију издваја од осталих ковања овог раздобља. Ова емисија, као и динари Ђурађа Бранковића, има за узор рефорисане динаре деспота Стефана Лазаревића те се могу датовати после његове реформе спроведене између 1402. и 1407. године.

ЂУРАЂ БРАНКОВИЋ (1402–1456)

Ђурађ Бранковић владао је територијом која је обухватала област која се граничила на северу са Сјеницом, на истоку са Трепчом и Приштином, на југу са Призреном и на западу са Плавом. Доласком Ђурађа Бранковића на престо Србије, 1427. године, уједињене су земље Лазаревића и Бранковића, а територија под његовом управом се простирала од Дунава на северу до Јадранског мора на југу. Након пада престонице Смедерево 1439. године и заузимања Новог Брда 1441. од стране Турака, деспот Ђурађ Бранковић је привремено изгубио своје земље. Године 1444. обновио је власт коју је задржао до смрти, 1456. године.

Новчарство деспота Ђурађа Бранковића одликује се великим бројем емисија које се могу поделити на два главна раздобља: ковања обласног господара, после 1402. до 1427. године и ковања деспота, од 1427. до 1456. године. У оквиру другог раздобља издвајају се два периода омеђена монетарном реформом из 1435. године. Овом реформом уведени су нови динари који су ковани на мањој и дебљој плочици. Господин Ђурађ Бранковић је за подлогу свог новца преузео нове реформисане динаре деспота Стефана Лазаревића и обале уведене између 1402. и 1407. године. Ковао је 6 врста динара и једну врсту обале у својим цемама у Трепчи и Приштини. Поменуто ковнице су посведочене у низу разрешница од стране Маре и Ђурађа Бранковића њиховим закупцима: за Трепчу 1411, 1412, 1414. и 1423. и за Приштину 1411. године. Такође, из овог раздобља потичу важна сведочанства о циркулацији новца која говоре о повезаности новчаних система господина Ђурађа Бранковића и деспота Стефана Лазаревића, односно да је Ђурађ Бранковић наредио да у његовој земљи може циркулисати деспотов новац.

Друго раздобље ковања Ђурађа Бранковића подразумева два основна периода омеђена монетарном реформом спроведеном око 1435. године. У првом периоду је настављено са ковањем новца по угледу на претходно раздобље, да би у другом дошло до измене ковања. Реформом новчаног система промењена је организација ковања која се огледала у смањењу величине новца, а вероватно и стопе, у обележавању ковница на новцу, као и извесним изменама иконографских предлога тако да је религиозна иконографија замењена новим профаним представама на новцу. Нове емисије динара одликовале су се и другачијом уметничком обрадом представа на новцу. Такође, задржана је ранија подела ковања на динаре, полудинаре и обале.

За деспотско раздобље постоји већи број података у изворима који одсликавају ковање новца. Ради се углавном о местима у којима су Дубровчани водили послове, о Сребреници и Новом Брду где су ковани динари *de Srebrenica* и *de Nouaberda*. Из овог периода потиче важан податак који говори о финоћи дина-

ра деспота Ђурађа Бранковића. Свакако најважније сведочанство представљају писани извори који нас обавештавају да је око 1435. године промењен новчани систем увођењем нових динара – *monete nove*. (Иванишевић 2001: 189) Са овим новим динарима морали су се, према наређењу деспота Ђурађа Бранковића, исплаћивати дугови тако да се десет гроша примају за шеснаест гроша дугова. Дубровчани су тражили однос један према један. Један други документ из 1436. године помиње старе и нове динаре из новобрске ковнице – *grossi novi de Nouaberda livre cinque et de grossi vechi livra una, onze quatro*.

Из извора је познато да је деспот Ђурађ Бранковић 1441. године држао једну ковницу негде у Албанији, у Бару (?), коју је дао под закуп Дубровчанима. Такође је држао ковницу и у Угарској, у месту Нађбања, коју је наследио од деспота Стефана Лазаревића. Позната су два његова ковничара који су ковали дукате, денаре и фракције: *Stephanus Remetei* са емисијама обележеним сиглама n-S и n-R? и *Nikolaus Wasserpauch* са ознаком n-W. Постојао је и трећи ковничар у виду две личности: *Christophorus* и *Antonius de Florentia* (?) са сиглом n-штит са круном и цветом изнад. Ознака ковничара Стефана Реметеја је потврђена на једном оболу деспота Ђурађа Бранковића кованом у Смедереву. На аверсу овог новца налази се представа лава, док је на реверсу представа двоструког крста, по узору на угарски новац, и сигла n-S. (Иванишевић: 189)

Деспот Ђурађ Бранковић је ковао низ заједничких емисија: са братом Лазаром, краљем Босне Стефаном Томашем (1443-1461) и са угарским краљевским намесником Јанком Хуњадијем (1446-1452). Новац Ђурађа Бранковића циркулисао је на простору српских земаља и суседних држава. Стари динари из деспотског раздобља налажени су у бројним оставама новца похрањеним махом на простору Угарске, као и Босне. Појединачни примерци ових емисија нађени су и на Новом Брду. Нови динари деспота Ђурађа Бранковића, уведени око 1435. године такође су имали велику циркулацију. Потпуно одсуство старих ковања јасно указује да је након монетарне реформе дошло до њиховог повлачења и претапања зарад нових емисија динара. Повлачен је и претапан и страни новац.

У ковања Ђурађа Бранковића у периоду обласног господара спадају и врсте са представом Христа у мандорли на аверсу и лава на реверсу. Остали динари господина Ђурађа Бранковића припадају засебним групама. Представа на аверсу је иста, приказ Христа у мандорли, док се на реверсу налазе различите представе: глава Ђурађа Бранковића, монограм и крин. Последње ковање овог периода представља обол, са представом главе Христа на аверсу и натписом на реверсу.

Првим ковањима деспотског периода припадају врсте динара које имају своје узорне у новцу из кнежевског раздобља. Главне мотиве на новцу чине представа Христа, лава и натпис, односно монограм. Динари ове групе, пред-

стављају, судећи према оставама новца, велика ковања и налажени су увећем броју остава.

Следећа врста динара са приказом лава на реверсу и шлемом са два говеђа рога на коме стоји двоглави орао раширених крила на аверсу представља новост у ковањима Ђурђа Бранковића. Као узор послужило је ковање деспота Стефана Лазаревића. У питању је ретка емисија новца.

Следеће ковање је динар који је ковање деспота Ђурађа Бранковића, али својим представама и стилем, у потпуности одговара новцима деспота Стефана Лазаревића тако да постоји могућност да се ради о његовој емисији. (Димитријевић 1959: 161) На аверсу овог динара је приказ Христа у мандорли, а на реверсу је легенда и представа владара у стојећем положају. На новцима Ђурађа Бранковића из раздобља обласног господара и на старим динарима деспотским, не наилази се на представе владара, ако се изузме представа главе на једној врсти, што би такође говорило у прилог опредељења врсте деспоту Стефану Лазаревићу.

Сасвим изузетну појаву у новчарству Ђурађа Бранковића представља динар са вишередним натписом на обе стране. На реверсу овог јединственог ковања стоји: *Си мекан сребрник*. (Димитријевић 1972: 78–80)

Посебну групу ковања представљају врсте са представама главе Христа на аверсу и лава на реверсу. Ради се о новцу мањих тежина, што можда указује да су у питању фракције динара. Истој групи би припадао полудинар са представом цвета на аверсу и лава у квадратном пољу оивиченом криновима и цветовима на реверсу. Овај полудинар би могао, према својим одликама, припадати и наредном раздобљу.

Реформом новчаног система, која је изведена око 1435. године, реорганизовано је ковање новца и уводи се нови динар. Кује се новац уједаченијих тежина, обележавају се ковнице, а новчарство је највећим делом унифицирано. Нови динари су подељени на опште емисије и на ковања Смедерева, Рудника, Рудишта и Новог Брда.

У опште емисије спадају врсте динара које представљају једно од првих ковања из овог периода. На аверсу ових динара налази се представа владара који стоји и држи усправљен мач и глоб са крстом, а на реверсу вишередни натпис, односно уобичајени амблем лава. Обе врсте имају своје пандане у ковањима градова. (Иванишевић 2001: 191)

Динари ковани на плочицама различитих величина јављају се у неколико варијаната које су обележене линијама које одвајају редове у натпису на реверсу.

Следе врсте новаца који припадају оболима, са сличним представама, као код претходног ковања, с тим што су им натписи, због величине новца скраћени. Исти типови се налазе у ковањима градова и рудничких центара из овог периода.

У посебну групу спадају ковања која на обе стране новца, и на аверсу и на реверсу, поседују приказ монограма, који је на једној емисији надограђен представом главе владара изнад натписног поља. Нешто мање тежине ове групе могле би да указују да је реч о познијим ковањима или о ковању неке засебне ковнице.

СМЕДЕРЕВО - Највећи број градских ковања имала је престоница деспота Ђурађа Бранковића, Смедерево и то 6 врста. Заступљени су сви типови новца деспота овог раздобља, који имају своје паралеле у општим ковањима и новцима других градова и рудника. Ковани су динари са представом владара на аверсу. Другој групи динара припадају врсте са вишередним натписом. Последњу групу смедеревских ковања представљају оболи. Посебан тип представља врста са представом двоструког крста и сиглама n-S на аверсу и лава на реверсу. На основу представе двоструког крста која је директно преузета са угарског новца и сигли n-S овај обол може се везати за Стефана Реметеја ковничара деспотове цеке у Нађбањи, данашњем Баиа Маре. Стефан Реметеј је, ако је судити по овом оболу, водио једно време ковницу Смедерево. Једини примерак овог новца откривен је на Новом Брду.

РУДНИК - У Руднику је кован динар са представама владара који седи на престолу и држи усправљен мач и глоб са крстом и представља једини тип рудничке ковнице, која је играла значајну улогу у овом раздобљу.

РУДИШТА - У ковници Рудишта ковани су оболи за деспота Ђурађа Бранковића. Спадају у ретка ковања. Ова ковница је такође ковала динаре, али са именом војводе Иваниша. Године 1453. овај рудник је прешао у руке Јанка Хуњадија.

НОВО БРДО - Ново Брдо је представљало један од најважнијих рударских центара деспота Ђурађа Бранковића. Позната су само два динара која су обележена као ковања ове ковнице. (Димитријевић 1966: 139-140) Овој ковници могу се приписати и оболи који су нађени на Новом Брду. Међу необележеним врстама новца деспота налазе се динари које је можда емитовала ова цека. Новац је кован у Новом Брду, од 1435. до 1455, са прекидом од 1441. до 1444. године, када су овај град први пут освојили Турци. Овој ковници би, са извесном резервом, могли приписати и оболе, који су нађени, за сада, једино на Новом Брду.

ЛАЗАР БРАНКОВИЋ (1456–1458)

Деспот Лазар Бранковић је последњи српски владар који је у средњем веку ковао новац. Познате су две врсте његовог новца: динар и обол. Динар деспота Лазара Бранковића кован је по угледу на новац његовог оца, деспота Ђурађа

Бранковића. (Димитријевић 1966: 137-138) На аверсу динара је приказ деспота на престолу без наслона, а на реверсу ћирилична легенда и фигура лава који се креће налево. Реч је о реткој емисији познатој на основу свега неколико примерака. Обол има своје аналогије у новцу претходног раздобља, у оболу деспота Ђурађа Бранковића. На аверсу обола је ћирилична легенда и круна од љиљана, а на реверсу лав који корача налево и ћирилична легенда. Од претходног ковања разликује се по представи круне, која је као инсигнија стављена у средину новца, између натписа. И ова емисија је кована у Смедереву.

Summary

Sladjana Spasić

MEDIAEVAL SERBIAN COINAGE

Strengthening of the mediaeval Serbian state and its economic development produced the need for minting coins. Silver mines were gradually opened in the territory of the Serbian state: Brskovo, Srebrenica, Rudnik, Novo Brdo, Plana, Trepča, Rudišta, etc. The mints which operated within the mines employed masters, such as smiths and coin die cutters. Mediaeval Serbian coins were minted mostly of silver and the main nominal value was dinar. Copper coins were minted only in coastal towns: Kotor, Ulcinj, Bar, Skadar, Drivast and Svač, where, besides their own coins, the coins of Serbian rulers were minted, too. (Rešetar 1924: 52) Half dinars and obols, as necessary smaller units, were also made of silver, but their number was considerably smaller. Coins with these nominal values were minted in the following mine centres and towns: Rudnik, Rudišta, Smederevo and Novo Brdo.

The first Serbian coins were minted under King Stefan Radoslav, with Byzantine coins as models. Later, the opening of a silver mine at Brskovo and the renewal of production created conditions for the renewal of minting mediaeval Serbian coins. Serbian coins were minted under the following kings: Stefan Uroš I, Stefan Dragutin, Stefan Uroš II Milutin, Stefan Vladislav II, Stefan Uroš III Dečanski, Stefan Dušan, Vukašin, as well as under tsars Dušan and Uroš, despots Stefan Lazarević, Djuradj Branković and others, until the fall of the state and the loss of its independence in 1459.

Mints were leased to entrepreneurs. The lessees were obliged to conduct the prescribed monetary policy taking care of the fineness and weight of emissions, but some of them did not adhere to it. For the purpose of minting control, coin emissions were marked by sigla in the form of signs and letters. Sigla represented a mark of responsible persons in a mint or the mint itself. At the beginning sigla were in the shape of small crosses, points, small circles, flowers, and later in the shape of letters (one or two letters). Consequently, there arose combinations of a letter and a representation or combinations of a sign and a letter. Representations in the form of birds, plants, stars and other symbols as sigla on coins were later introduced. (Božinović 1998: 166)

КАТАЛОГ

НУМИЗМАТИЧКИ МАТЕРИЈАЛ

Динар, сребро, ковање, Краљ Стефан Урош II Милутин (1282–1321)
Динар, сребро, ковање, Краљ Стефан Урош II Милутин (1282–1321)
Динар, сребро, ковање, Краљ Стефан Урош II Милутин (1282–1321)
Динар, сребро, ковање, Краљ Стефан Урош III Дечански (1321–1331)
Динар, сребро, ковање, Цар Стефан Урош IV Душан (1331–1345)
Динар, сребро, ковање, Цар Стефан Урош IV Душан (1331–1345)
Динар, сребро, ковање, Цар Стефан Урош IV Душан (1331–1345)
Динар, сребро, ковање, Цар Стефан Урош IV Душан (1331–1345)
Динар, сребро, ковање, Цар Стефан Урош IV Душан (1331–1345)
Динар, сребро, ковање, Цар Стефан Урош IV Душан (1331–1345)
Динар, сребро, ковање, Цар Стефан Урош IV Душан (1331–1345)
Динар, сребро, ковање, Цар Стефан Урош IV Душан (1331–1345)
Динар, сребро, ковање, Цар Стефан Урош IV Душан (1331–1345)
Динар, сребро, ковање, Цар Стефан Урош IV Душан (1331–1345)
Полудинар, сребро, ковање, имобилизирана врста (1360–1375)
Полудинар, сребро, ковање, имобилизирана врста (1360–1375)
Динар, сребро, ковање, Цар Стефан Урош V (1355–1371)
Фолар, бакар, ковање, Цар Стефан Урош V (1355–1371)
Фолар, бакар, ковање, Цар Стефан Урош V (1355–1371)
Фолар, бакар, ковање, Цар Стефан Урош V (1355–1371)
Фолар, бакар, ковање, Цар Стефан Урош V (1355–1371)
Динар, сребро, ковање, Краљ Вукашин Мрњавчевић (1365–1371)
Динар, сребро, ковање, Кнез Лазар (1370–1389)
Динар, сребро, ковање, Кнез Лазар (1370–1389)
Динар, сребро, ковање, Кнез Лазар (1370–1389)
Динар, сребро, ковање, Кнез Лазар (1370–1389)
Динар, сребро, ковање, Деспот Стефан Лазаревић (1389–1427)
Динар, сребро, ковање, Деспот Стефан Лазаревић (1389–1427)
Динар, сребро, ковање, Деспот Стефан Лазаревић (1389–1427)
Динар, сребро, ковање, Деспот Стефан Лазаревић (1389–1427)
Динар, сребро, ковање, Деспот Ђурађ Бранковић (1402–1456)
Динар, сребро, ковање, Деспот Ђурађ Бранковић (1402–1456)
Динар, сребро, ковање, Деспот Ђурађ Бранковић (1402–1456)
Динар, сребро, ковање, Деспот Ђурађ Бранковић (1402–1456)
Динар, сребро, ковање, Деспот Ђурађ Бранковић (1402–1456)
Динар, сребро, ковање, Деспот Ђурађ Бранковић (1402–1456)
Динар, сребро, ковање, Деспот Ђурађ Бранковић (1402–1456)
Динар, сребро, ковање, Деспот Ђурађ Бранковић (1402–1456)
Денар, сребро, ковање, Краљ Жигмунд (1386–1437)
Денар, сребро, ковање, Краљ Жигмунд (1386–1437)
Грош, сребро, ковање, Дужд Раниеро Зено (1253–1268)

АРХЕОЛОШКИ МАТЕРИЈАЛ

Здела, сграфито, XIII век, Манастир Жича, А-11172
Здела, сграфито, XIII век, Манастир Жича, А-11173
Токарени стубић, XIII-XIV век, Манастир Жича, А-11189
Токарени стубић, XIII-XIV век, Манастир Жича, А-11190
Токарени стубић, XIII-XIV век, Манастир Жича, А-11191
Токарени стубић, XIII-XIV век, Манастир Жича, А-11192
Токарени стубић, XIII-XIV век, Манастир Жича, А-11193
Токарени стубић, XIII-XIV век, Манастир Жича, А-11194
Токарени стубић, XIII-XIV век, Манастир Жича, А-11195
Токарени стубић, XIII-XIV век, Манастир Жича, А-11196
Токарени стубић, XIII-XIV век, Манастир Жича, А-11197

КОПИЈЕ ФРЕСАКА

Црква Св. Апостола у Пећи, Вазнесење Христово, детаљ, Богородица,
копирао Драгомир Јашовић, инв. бр. 52
Црква Св. Апостола у Пећи, Вазнесење Христово, детаљ, Арханђео Михаило,
копирао Петар Балабановић, инв. бр. 47
Манастир Дечани, Св. ратник Димитрије, копирао Јарослав Кратина, инв. бр. 89
Манастир Дечани, Св. ратник Теодор Тирон, копирао Јарослав Кратина, инв. бр. 90
Манастир Сопоћани, Краљ Урош, детаљ, копирао Љ. Петровић, инв. бр. 66
Манастир Милешева, Издајство Јудино, детаљ, копирао Часлав Цолић, инв. бр. 16
Манастир Милешева, Краљ Владислав, детаљ, копирао Наум Андрић, инв. бр. 18
Манастир Ариље, Ктиторска композиција, детаљ, копирао Владета Петровић, инв. бр. 98

КОПИЈЕ ПЛАСТИКЕ

Капител, Манастир Студеница, копирао Крста Авакумовић, инв. бр. 37/1
Капител, Манастир Студеница, копирао Крста Авакумовић, инв. бр. 37/2
Капител, Манастир Студеница, копирао Крста Авакумовић, инв. бр. 40
Конзола са представом људског лица, Манастир Студеница, копирао Крста Авакумовић, инв. бр. 36
Апостол, Манастир Студеница, копирани Крста Авакумовић и Миша Јовановић, инв. бр. 124/1
Апостол, Манастир Студеница, копирани Крста Авакумовић и Миша Јовановић, инв. бр. 124/2

МАКЕТЕ

Макета Цркве Светих апостола Петра и Павла код Новог Пазара,
макету израдио М. Микинчић, 1951. године, инв. бр. 13

ЛИТЕРАТУРА

Божиновић Р.

1998, Велика остава новца кнеза Лазара и његових савременика, Нумизматичар 20, Београд, 157-167

1957, Проблеми српске средњовековне нумизматике I-II, Историјски гласник 1-2, Београд, 69-99 и 3-4, 104-150

Димитријевић С.

1959, Хронологија Душановог царског новца, Историјски пасопис 9-10, Београд, 113-138

Димитријевић С.

1966, Нова серија нових врста српског средњовековног новца I, Стариначар XVI-XVI, Београд, 115-143

Димитријевић С.

1968, Нова серија нових врста српског средњовековног новца III, Стариначар XVIII, Београд, 119-138

Димитријевић С.

1969, Нова серија нових врста српског средњовековног новца IV, Стариначар XIX, Београд, 203-223

Димитријевић С.

1970, Нова серија нових врста српског средњовековног новца V, Стариначар XX, Београд, 59-81

Димитријевић С.

1972, Нова серија нових врста српског средњовековног новца VI, Стариначар XXI, Београд, 71-80

Димитријевић С.

1981, Оставе које садрже српски средњовековни новац из периода до 1371. године, Споменик Српске академије наука и уметности 122, Београд, 1-59

Душанић С.

1969, Средњовековна монета српског патријарха, Српска православна црква 1219-1969, Београд, 129-136

Душанић С.

1989, Новчане емисије српског патријарха у средњем веку, Нумизматичар 12, 21-28

Иванишевић В.

1998, Новац краља Радослава, Зборник радова Византолошког института 37, Београд, 87-95

Иванишевић В.

2001, Новчарство средњовековне Србије, Београд

Иванишевић В, Лутовац П.

2012, Налаз српског средњовековног новца из цркве Св. Николе (Николац) код Бијелог Поља, Нумизматичар 30, Београд, 221-232

Љубић Ш,

1875, Opis jugoslavenskih novaca, Zagreb

Марић Р.

1956, Студије из српске нумизматике, Београд

Острогорски Г.

1996, Историја Византије, Београд

Решетар М.

1924, Дубровачка нумизматика I, Сремски Карловци

Сарија Б.

1925, Из нумизматичке збирке Народног музеја у Београду, Стариначар III, 61-99

Стојаковић С.

1998, Иконографска анализа једног до сада непознатог српског средњовековног динара типа „Владар на коњу“, Динар 10, 11-13

Чремошник Г.

1933, Развој српског новчарства до краља Милутина, посебно издање СКА, књ. CI, Београд

САДРЖАЈ

5
Увод
7
Стефан Радослав (1228–1234)
8
Стефан Драгутин (1276–1282/1316)
14
Стефан Урош II Милутин (1282–1321)
17
Стефан Владислав (1316/1321–1325)
19
Стефан Урош III Дечански (1321–1331)
21
Стефан Душан (1331–1355)
32
Стефан Урош (1355–1371)
37
Угљеша (1365–1371)
39
Вукашин (1365–1371)
40
Марко (1371–1395)
44
Кнез Лазар (1370–1389)
49
Ђурађ I Балшић (1370–1378)
51
Вук Бранковић (1375–1396)
55
Стефан Лазаревић (1389–1427)
60
Ђурађ Бранковић (1402–1456)
63
Лазар Бранковић (1456–1458)
65
Summary
66
Каталог
68
Литература

НАРОДНИ МУЗЕЈ КРАЉЕВО

Установа културе од националног значаја

Слађана Спасић СРПСКИ СРЕДЊОВЕКОВНИ НОВАЦ

Издавач: Народни музеј Краљево / За издавача: Драган Драшковић

Аутор текста и изложбе: Слађана Спасић

Сарадници: Сузана Новчић, Олег Романов

Лектура и коректура: Емилија Димовска / Превод: мр Наташа Павловић

Фотографија: Срђан Вуловић / Конзервација предмета: Ненад Димитријевић, Раде Пајовић

Техничка припрема и реализација: Тиана Јовановић, Марина Стојановић, Александар Маричић,

Владан Пејковић, Драган Војиновић, Слободан Миленковић

Дизајн публикације и фонта Еригратх: Драган Пешић / Графичка припрема: Ајова

Штампа: Интерклима графика / Тираж: 500 / Краљево 2015.